

ПРОБЛЕМЫ КОГНИТИВНОГО И ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ОПИСАНИЯ РУССКОГО И БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКОВ

ВЫПУСК
18 / 2

**PROBLEMS OF COGNITIVE
AND FUNCTIONAL DESCRIPTION OF
RUSSIAN AND BULGARIAN
LANGUAGES**

Volume 18 / Issue 2

Университетско издателство
“Епископ Константин Преславски”

Шуменски университет
“Епископ Константин Преславски”
Факултет по хуманитарни науки

**Проблеми когнитивного и
функционального описания русского и
болгарского языков**

Выпуск 18 / 2

**Problems of cognitive and functional
description
of Russian and Bulgarian languages**

Volume 18 / Issue 2

Шумен
2024

Настоящий выпуск журнала посвящен нашим дорогим коллегам, недавно ушедшим от нас – проф. д-ру Валентине Аврамовой, доц. д-ру Анне Николовой, доц. д-ру Стефке Калевой, гл.ас. Ценке Митевой и гл.ас. д-ру Христине Дамяновой, – отдавшим Кафедре русского языка Шуменского университета им. Епископа Константина Преславского свои силы, энергию и профессионализм на протяжении долгих лет.

Издание тематично объединяет статьи исследователей Болгарии, Беларуси и России в сфере: *Актуальные проблемы лингвистики*. Журнал издается на средства научно-исследовательского проекта кафедры русского языка Шуменского университета (№ РД-08-85/30.01.2024 г.). Научный журнал индексируется в *РИНЦ, ERIHPLUS, CEOOL, SCRIBD, Global index for Continuing Researchers, Google Scholar* и включен в *Национальном референтном списке НАЦИД*.

Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. Выпуск 18/2. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2024. – 98 с.

Ответственный редактор:

доц. д-р Ирена Петрова

Редакционная коллегия:

проф. дфн Стефана Димитрова, Болгария

проф. дфн Ирина Лешутина, Россия

проф. дфн Ивелина Савова, Болгария

проф. д-р Неля Иванова, Болгария

доц. кфн Гигла Джинджолия, Чехия

доц. д-р Милена Палий, Болгария

доц. д-р Надежда Стойкова, Болгария

гл.ас. д-р Дияна Николова – техн. редактор

ISSN 2603-3143 (Print)

ISSN 2603-3151 (Online)

© Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“

ОГЛАВЛЕНИЕ

Актуальные проблемы лингвистики

Митев Дамян За категорията *определеност–неопределеност* в съпоставителното описание на българския и руския език 7

Александрова Стефка Прояви на нетикета в социалните мрежи 63

Рецензии

Иванова Неля Рецензия на книгата на: Стефка Петкова-Калева „Феноменология на празното в езика и речта (върху материал от българския и руския език). Избрани трудове.“ Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2024. 177 с. 84

Попова Велка Рецензия на книгата на: Стефка Петкова-Калева „Феноменология на празното в езика и речта (върху материал от българския и руския език). Избрани трудове.“ Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2024. 177 с. 88

IN MEMORIAM

Ценка Атанасова Митева 91
(1944–2023)

Стефка Янчева Петкова-Калева 95
(1961–2023)

CONTENTS

Actual problems of linguistics

- Mitev Damyan** For the category *definiteness-indeterminacy* in the comparative description of the bulgarian and russian languages 7
- Aleksandrova Stefka** Manifestations of netiquet in social networks 63

Рецензии

- Ivanova Nelya** Review of the book by: Stefka Petkova-Kaleva "Phenomenology of the void in language and speech (based on material from the Bulgarian and Russian languages). Selected works." Shumen: University Publishing House "Konstantin Preslavski", 2024. 177 p. 84
- Popova Velka** Review of the book by: Stefka Petkova-Kaleva "Phenomenology of the void in language and speech (based on material from the Bulgarian and Russian languages). Selected works." Shumen: University Publishing House "Konstantin Preslavski", 2024. 177 p. 88

IN MEMORIAM

Tsenka Atanasova Miteva (1944– 91
2023)

Stefka Yancheva Petkova-Kaleva 95
(1961–2023)

**За категорията *определеност-неопределеност*
В съпоставителното описание
На българския и руския език**

Дамян Митев

Резюме: Задачата на представената разработка е да очертае специфичните особености на категорията *определеност-неопределеност* в структурната организация на двата родствени езика – българския и руския, и на тази основа да разкрие общите черти и различията в езиковото изразяване на съответните категориални значения. За означаване на категорията в изследването е приет терминът, който подчертава обективно съществуващото в българския и в руския език противопоставяне на две обобщени категориално-граматични величини. Разглеждането в съпоставителен план не претендира да реши проблема за същността и спецификата на категорията *определеност-неопределеност* в неговата цялост, тъй като това е една от най-сложните по характер граматични категории. По отношение на българския език например, въпреки натрупаната литература с изказани становища, все още се очаква нейното пълно и многоаспектно осветляване [22, с. 78, също така посочената от нея литература]. Вниманието ни тук ще бъде насочено към възможността за по-широко представяне на категорията, на езиковите начини и средства за изразяване на *определеност* и *неопределеност* в двата езика с оглед целите и задачите на съпоставителното описание.

Ключови думи: граматична категория, *определеност*, *неопределеност*

DOI: <https://doi.org/10.46687/JJMS2266>

**For the category
Definiteness-indeterminacy
In the comparative description
Of the bulgarian and russian languages**

Damyan Mitev

Abstract: The task of the presented work is to outline the specific features of the category definiteness- indefiniteness in the structural organization of the two related languages – Bulgarian and Russian, and on this basis to reveal the common features and differences in the linguistic expression of the respective categorial meanings. To denote the category in the study the term is adopted, which emphasizes the objectively existing in Bulgarian and Russian language opposition of two generalized categorial-grammatical quantities. The comparative examination does not pretend to solve the problem of the essence and specificity of the category definiteness- indefiniteness in its entirety, since this is one of the most complex grammatical categories in nature. With regard to the Bulgarian language, for example, despite the accumulated literature with expressed opinions, its full and multifaceted illumination is still awaited [22, p. 78, also the literature referred to by her]. Our attention here will be directed to the possibility of a broader representation of the category, of the linguistic ways and means of expressing definiteness and indefiniteness in the two languages, in view of the aims and objectives of comparative description.

Key words: grammatical category; definiteness; indefiniteness

Задачата на представената разработка е да очертае специфичните особености на категорията *определеност-неопределеност* в структурната организация на двата родствени езика – българския и руския, и на тази основа да разкрие общите черти и различията в езиковото изразяване на съответните категориални значения. За означаване на категорията в изследването е приет терминът, който подчертава обективно съществуващото в българския и в руския език противопоставяне на две обобщени категориално-граматични величини. Разглеждането в съпоставителен план не претендира да реши проблема за

същността и спецификата на категорията *определеност-неопределеност* в неговата цялост, тъй като това е една от най-сложните по характер граматични категории. По отношение на българския език например, въпреки натрупаната литература с изказани становища, все още се очаква нейното пълно и многоаспектно осветляване [22, с. 78, също така посочената от нея литература]. Вниманието ни тук ще бъде насочено към възможността за по-широко представяне на категорията, на езиковите начини и средства за изразяване на определеност и неопределеност в двата езика с оглед целите и задачите на съпоставителното описание.

Обект на анализа е функционално-семантичната категория в разбирането, което влягат в този термин А. В. Бондарко и неговите последователи.¹ Според голяма част от езиковедите, занимаващи се със съпоставителни изследвания, семантичният план е удобна и плодотворна изходна основа за съпоставителен анализ, а разглежданите (категориални) обединения от инвариантни семантични признаци и езикови средства за тяхното изразяване имат принципиално значение [4, с. 12–13; 29, с. 69; 35, с. 12; 33, с. 45; 10, с. 9–17; вж. също: 20, с. 5–30].

Основание за търсене на такава по-широка отпавна точка при изучаването на категорията *определеност-*

¹ В теоретичен план подходът към изучаването на функционално-семантичните категории (ФСК) в много отношения се опира на научната традиция, свързана с теорията за понятийните категории, тъй като става дума за съдържателни категории. В този смисъл ФСК са резултат от определено преобразуване на понятийните категории в езикови семантични функции [3, с.18; 4, с. 8; 6, с. 5, 82–83]. Когато се говори за семантични категории в граматичен план, се имат предвид основни инвариантни категориални признаци (семантични константи), проявяващи се чрез едни или други свои варианти в езиковите значения, изразени с различни (морфологични, синтактични, лексикални, както и комбинирани) средства [32, с. 11–12]. Върху основата на определена семантична категория се формира функционално-семантично поле (ФСП) – съвкупност от взаимодействащи си езикови единици от различни нива, както и комбинации (лексикално-синтактични и др. под.) от такива единици, обединени от обща семантична функция; ФСП дават системно основание за анализ на функциите на единиците от различните езикови нива [3, с. 17–35; 32, с.11].

неопределеност в българския и руския език дава наличието на съществени различия както в даденостите на двата езика, така и в интерпретациите на разглежданата категория. Еднакво важни за съпоставителния анализ са чертите на исторически обусловената близост на двата езика и данните, характерни само за единия или само за другия език. Разкрити още при характерологичното описание на отделните езици, такива особености помагат както за определяне на изходната база на сравнението, така и в частност за изясняване характера на констатираните различия и причините за тяхното възникване.

Към въпроса за структурата на категорията *определеност-неопределеност*

Категорията *определеност-неопределеност* в българския език привлича вниманието със сложността на своята структура – както в плана на съдържанието, така и в плана на изразяването. Традиционно тя се е свързвала предимно с въпроса за възникването и развоя на определителния член („членуването на имената“). Значението „определеност“ и неговото морфологично изразяване чрез така наречения „задпоставен определителен член“ са се формирали в течение на векове [19, с. 196–205; 24; вж. също 28, с. 9–11 и др.]. Именно поради спецификата на значението и характерното му изразяване граматичната категория и днес по-често се означава с термина „Определеност“.² Заедно с това много от въпросите, свързани с произхода, особеностите, употребата и значението на определеността (и неопределеността) като граматично явление остават

² Виж, например: „Една от най-важните граматически особености на новобългарския език, по която той се отличава от останалите славянски езици, е наличието в него на задпоставен определителен член. Определителният член е морфологичен показател на граматическата категория *определеност*.“ [8, с. 115]. Сrv. също така: „Определеност може да се изразява и по други начини: чрез лексикални средства, чрез контекста и чрез самото лексикално значение на определени категории съществителни имена. Това обаче не е граматическо значение *определеност*, защото не е изразено чрез морфологични показатели, т.е. чрез формите на самите думи.“ [8, с. 116–117].

актуални и днес. В съвременната българистика продължават опитите за нейното теоретично изясняване и терминологично прецизиране [виж, например: 23, с. 52–53; 17, с. 105–109].

За разлика от българския език в руския език не съществуват морфологични или други специализирани езикови средства, с помощта на които да бъде изразявана определеност. Според А. В. Бондарко, по отношение на руския език „не може да се говори за морфологична категория *определеност-неопределеност*” [5, с. 12]. Съответната езикова функция се изпълнява обикновено в хода на семантико-синтактичната организация на изказването от единици, които могат да принадлежат към различни езикови нива.

Възможностите за реализация на категориалните значения и форми на изразяване на определеност и/или неопределеност се разкриват окончателно в речта, в ситуацията на общуването и структурата на текста. Иначе казано, семантичното съдържание на категорията се опира не само на специални езикови средства, но и – по-широко – на възможността на имената да изразяват при употребата си значение за определеност (конкретност, известност) или неопределеност (неконкретност, неизвестност) в условията, зададени предварително или създадени в контекста.

Подобни реализации позволяват в хода на съпоставителния анализ да бъдат обособени и описани характерните за отделните езици елементи на категориалната структура. Особена роля за разкриване на същността и характера на определеността (съответно – неопределеността), както и за изясняване на причините за тяхната проява, играе наблюдението над условията за реализация, вътрешноезиковата синонимия и междуезиковата еквивалентност на различните единици, както, например, в следния кратък текст:

В бълг. език: Сутринта отидох при Н. да обсъдим *някои* въпроси. ... На връщане видях *фигурата* на **същия непознат човек**, който беше привлякъл преди това **вниманието ми** със **странното си облекло** – дълго почти **до земята** тъмносиво палто, измачкано от сядане, и черно бомбе на главата. **Човекът** стоеше все така неподвижен, леко надвесен над **перилата** на моста, като че ли очакваше да се появи **нещо**. Отминах. След стотина крачки не издържах и се обърнах: **странната фигура** си беше **пак там**, вече изправена, но попрегърбена, навяваща тъга, а **бомбето** се чернееше в **притиснатите към гърдите ръце**...

В рус. език: Утром сходил к Н., чтобы обсудить **кое-какие** вопросы. ... На **обратном пути** я заметил **фигуру того самого незнакомца, который ранее** привлек мое внимание своей **странной одеждой**: он был в длинном почти **до пяток** темно-сером помятом пальто и черной шляпе. **Человек** оставался **все так же** неподвижным, слегка склонившись через **перила моста**, как будто ожидая появления **чего-то**. Я прошел дальше. Но не отойдя и сотни шагов, не выдержал, повернулся. **Странная фигура**, уже выпрямившись, была на **том же** месте, слегка сгорбленной, навевающей грусть, а в **прижатых к груди руках чернела шляпа**...

В най-общ план семантичното съдържание на категорията **определеност-неопределеност** представя инвариантно единство, обединение, на категориални признаци (семантични константи), противоположни по значение и функции и изразявани чрез определени езикови средства.³

³ Съществуват още най-малко две други разбираня за дадената категория: (1) противопоставеност: „определеност“ („детерминация“) – „неопределеност“ („индетерминация“), където „в единството на опозитивните отношения определеността съществува на фона на неопределеността, която може да бъде маркирана или немаркирана. Маркираната неопределеност се свързва с употребата на неопределителен член, а немаркираната е присъща на нечленуваната форма, която може да приемем за нулев неопределителен член“: *човек/0 – един човек*“ [7, с. 274; 260-265 и др.]; (2) противопоставеност: „определеност – нулева определеност – неопределеност“, където неопределеността е маркирана чрез лексемата *един*. „... до XX в. определителният член е влизал в двучленна парадигма – с нулев член, а след появата на неопределителния член *един* става член на тричленна парадигма, в която опозицията *един – нулев член* все още не е напълно установена в някои контексти“ [23, с. 52; 22, с. 98–114].

Това означава, че категорията „определеност-неопределеност“ като езиково явление е не просто „морфологически изразена определеност“, противопоставена на всичко, което не е такава определеност (т.е. „нулева определеност“, „нулева неопределеност“, наличие на „неопределителен член“ и др.). В основата на категорията стои представата именно за опозиция на две равнопоставени понятия: „*определеност, изразена с езикови средства*“ – „*неопределеност, изразена с езикови средства*“. При такова разбиране категорията „определеност-неопределеност“ е единство на две противоположни значения, структурно представени от опозицията на два реда форми – основни и допълнителни (периферни) езикови единици, служещи за изразяване на съответните значения. Двучленният характер на категорията предполага изучаването на двата противочлена в условията на техните системни отношения (принадлежност към езиково ниво, обусловеност, вариантност, ограничения за реализацията и др.).

На базата на даденостите в сравняваните езици може да бъде представена предварителна *обобщена структура* на функционално-семантичната (граматичната) категория „определеност-неопределеност“, която да служи за изходна основа на съпоставителния анализ. На нейния фон отчетливо изпъкват местата на същностните прилики и различия на съответните частноезикови структури.

1. *В семантичен план* категорията се основава на възможността на имената да изразяват две системно противопоставени значения – за *определеност* и за *неопределеност*. Обобщеното, *инвариантното*, семантично съдържание е представително за *категорията* „определеност-неопределеност“.

Значението за *определеност* е свързано с функцията за изразяване на *конкретизираща, индивидуализираща насоченост* към дадено явление от действителността чрез

информация за нейна известност, познатост или вътрешна семантична характеристика (уникалност).

Значението за **неопределеност** съобщава за неконкретно, неуточнено или несъществуващо за вниманието явление от действителността.

Всяко от тези значения може да има по-частни конкретизации в условията на контекста.

2. *Езиковите средства* за изразяване на тези значения са многообразни и, като правило, *специфични* за всяко от тях. Най-често срещани са: а) езиковите *единици от нивото на думата* – лексеми (словоформи), включващи в строежа си специализирани морфеми; б) *местоименни думи или думи*, принадлежащи към друга част на речта, с отслабено лексикално значение; в) *лексикални значения или техни съдържателни елементи*; г) *синтактични позиции*, обуславящи или благоприятстващи проявата на дадено категориално значение или негов вариант, нюанс; д) *устойчиви единици* (словосъчетания, изрази), способни да изразят в определени условия значение за определеност или неопределеност, и др.

3. В единството на противопоставените значения за определеност и неопределеност и редовете от форми за тяхното езиково изразяване се разкрива *полевата структура* на категория **определеност-неопределеност** (срв. категориите „род“, „одушевеност-неодушевеност“, „степени на сравнение“ при имената и др.).

Всяко от двете значения със своите средства за изразяване представя съответно *подполе* (микрополе) със своя вътрешна структура, включваща *ядрена част* и *периферия*. Между ядрото и периферията не винаги има ясна граница, но тяхната специфика е в това, че ядрената част задължително включва основните значения и средства, а към периферията се отнасят допълнителните значения и средства, които са съпътстващи и изцяло контекстуално обусловени.

4. За всеки един от съпоставяните езици е характерна *своя специфична структура* на категорията определеност-неопределеност, която е обект на анализа. Когато в някой от езиците липсва пълно описание на категориалната структура, наличието на обобщено изходно начало става необходимо за изясняване на причините за такова отсъствие, както и за съпоставителния анализ като цяло. Това позволява по-пълно проследяване на езиковите факти в хода на самия анализ и по-детайлно разкриване на приликите и различията между съпоставяните езици.

За по-голяма нагледност тук ще представим, макар и в по-общ вид – в таблица, структурата на категорията *определеност-неопределеност* в българския език, като възможна изходна основа на конкретен съпоставителен анализ.

Категорията *определеност-неопределеност* в българския език

Определеност	Неопределеност
<p>I. Значение: Конкретна, индивидуализираща съсредоточеност върху даден обект от действителността (съществуване, предмет, признак, процесуален признак, количество или поредно място в множеството) чрез информация за неговата известност, познатост или вътрешна, природна характерност.</p> <p><i>Допълнителни значения:</i> 1. Значение за „количествена определеност“: <i>Войниците от нашия взвод победиха в състезанието</i> (= „всичките</p>	<p>I. Значение: Неконкретно, неуточнено, непознато или несъществуващо за вниманието явление от действителността (съществуване или предмет, признак, процесуален признак, количество или поредност на нещо).</p> <p><i>Допълнителни смислови отсенки:</i> Подчертаване, засилване на неопределеността; възможно е едновременно добавяне на</p>

войници“). Срв.: *Войници от нашия взвод победиха в състезанието* (т.е. „част от войниците“).

2. „Генерализиращо“ (обобщаващо) значение: *Кравата е чифтокопитно животно. Комарът е насекомо.*

II. Основни начини и средства за изразяване:

Постпозиционна членна морфема: **-ът/-ят (-а/-я), -та, -то, -те**

Членувани форми на имена (*конят, книгата, морето, нашите деца*)

III. Неосновни (допълнителни, контекстуални) средства:

1. Показателните местоимения (*този, тоя, тази, онзи, ония, такъв, такива* и др.).

2. Притежателните местоимения (*мой, твой, свой, нейна, наш, ваши, техни* и др.) и техните кратки форми (*ми, ти, му, си, ѝ, ни, ви, им*); лично-притежателните прилагателни (*бащин, майчин, вуйчов*). Те показват, че обектът на говоренето е известен, индивидуализиран „по/поради принадлежността си“.

3. Някои прилагателни имена и причастия (винаги членувани): *самия(т), същия(т), посочената, споменатите* и др.

4. Елементи от вътрешното семантично съдържание, които осигуряват лексикалната определеност (маркирана с определен член или не) на думите:

някаква емоционално-експресивна отсянка – на пренебрежителност, неприязън, презрение и др.: *Не искам да си имам работа с **някакъв си** нехранимайко и голтак. Пълнят главите на учениците с **разни** глупости* („някакви“, „различни“).

II. Основни начини и средства за изразяване:

(Няма морфологично изразяване) Неопределителните местоимения: *някой, някакъв, еди-коя, коя да е, цо-годе, какъвто и да е, еди-колко* и др.

III. Неосновни (допълнителни, контекстуални) средства:

1. Формите на числителното *един* (*един, една, едно, едни*), които в конкретен текст изразяват неопределеност: *Една съседка ми каза.*

2. Думи, които в условията на контекста придобиват местоименно значение за неопределеност (*определен успех, всякакви щуротии, разни глупости* и др.)

3. Частицата **си**, която служи за допълнително усилване на неопределеността и придаване на емоционално-експресивни отсенки (*някакъв си, еди-каква си, еди-колко си* и др.).

4. Други контекстуално обусловени средства (устойчиви съчетания, синтактични позиции и др.).

собствени лични и нелични имена, имена на географски обекти, литературни произведения и др. 5. Други езикови средства (устойчиви съчетания, синтактични позиции и др.), които се реализират в текста или в условията на контекста.	
---	--

1. Значението *определеност* и начините за неговотоизразяване в българския и руския език.

1.1. Същност и специфика на значението за *определеност*.

Семантичната същност (едновременно и специфика) на *определеността* се състои в способността на езиковите единици да изразяват конкретна, индивидуализираща съсредоточеност върху даден обект от действителността (същество, предмет, признак, процесуален признак, количество или поредно място в множеството) чрез информация за неговата известност, познатост или вътрешна, природна характерност. Например: „*Слънцето* бе заседнало зад сините далечни планини на запад. Там се губеше вече последния кървав багрец... *Вечерният* здрач бавно и неусетно потъмня. В небесата една след друга затрепкаха светли звездици“ (Ел. Пелин).

Значението за *индивидуализираща* насоченост (или „индивидуална определеност“) е основно и най-често срещано в речевата практика. Освен него в българското езикознание се обособява и по-частно значение – за „*количествена определеност*“, т.е. количествена изчерпаност на обектите от някое множество, срв. например: „*Войници от поделението помогнаха при гасенето на пожара*“ – „*Войници-те от поделението помогнаха при гасенето на пожара*“ (членуваната форма означава „всичките войници“). Най-разпространено е становището, че двете значения

съставят съдържанието на понятието „граматическа категория определеност“ [8, с. 116].

Наред с посочените значения за индивидуална определеност и за количествена определеност, членуваните форми в българския език се свързват с още една функция, наречена „*генерализираща*“ (*обобщаваща*). „В такива случаи членуваното име не означава точно определен, известен обект, а целия род, т.е. всички обекти, които се мислят в обема на означеното с името понятие“ [8, с. 117]. Например: *Конят от векове е вече домашно животно; Върбата обича влажните места; Днес е ден на детето; Комарите хапят и през деня.*

Някои особености на значенията, изразявани чрез членуване на имената, ще бъдат разгледани и по-долу.

Както вече беше споменато, в руския език определеността функционално и семантично е представена в речта чрез различни формални средства, тъй като не съществува морфологично изразяване на *определеност*. Това привлича вниманието както към формирането на самото значение, така и към начините за неговото изразяване, на фона на даденостите в българския език. Например:

Усмивката постепенно слезе от лицето му. – Улыбка постепенно угасла на его лице. Двамата пострадали бяха откарани в болницата. – Обоих пострадавших отвезли в больницу. Ти ходил ли си в тяхната къща? – Ты бывал в их доме?

Днес моят кон / конят ми победи. – Сегодня моя лошадь победила.

Като видя тортата, очите му светнаха. – Как только увидел торт, у него заискрились глаза.

В съвременния български книжовен език маркираното значение за *определеност* е станало характерно за системата с широтата на обхвата и разпространеността си и с ярката си морфологична изразеност. Това единство на значение и форми за изразяване и представя *централната, ядрената част* на разглежданата категория.

1.2. Начини и средства за изразяване на *определеност*.

1.2.1. Членуването на думите – основен начин за изразяване на *определеност* в съвременния български език.

Специфичните за българския език членувани форми се образуват с помощта на „определителен член“ – специални морфемии от постфиксален тип, които се присъединяват към формите за род и число: за мъжки род – пълния член **-ът/-ят** (*дъб-ът, кон-ят*) или краткия член **-ъ** (правоп. **-а/-я**: *дъб-а, кон-я*), за женски род – **-та** (*книга-та, градина-та*), за среден род – **-то** (*село-то, чело-то*), за мн. число – **-те** (в определени случаи **-та**) (*дъбове-те, коне-те, села-та*)⁴.

В изпълнение на своето предназначение образуваните по такъв начин форми са получили широка употреба. В българския език могат да се членуват съществителните (виж примерите по-горе), прилагателните (*добри-ят/-я, добра-та, добро-то, добри-те*) и числителните (*едини-ят/-я, двама-та, две-те, седем-те; първа-та*) имена, пълните форми на притежателните (*мо-ят/-я, моя-та, негово-то, наши-те*) и възвратно-притежателните (*сво-ят/-я, своя-та, свое-то, свои-те*) местоимения и причастията (*звучащи-ят/-я, звучаща-та, звучащо-то, звучащи-те*), а само в членна форма (с редки изключения) се употребява обобщителното местоимение за количество (*всичкия(т), всичката, всичкото/всичко, всичките/всички*).

⁴ Определителният член в съвременния български книжовен език произлиза от старото показателно анафорично местоимение **тъ, та, то** в слаба позиция, тоест когато е стояло след думата, към която се е отнасяло, или на второ място в именна група, например: **чловѣкъ тъ** > човекът, **жена та** > жената, **чедо то** > чедото; **добрын тъ чловѣкъ** > добрият човек и т.п.

В някои български народни говори се срещат и други членни морфемии, произлезли от други показателни местоимения в старобългарския език: **оNъ, оNа, оNо; овъ, ова, ово; съ, сн, се** [8, с.117].

Членуваните форми се образуват и употребяват при определени морфологично-фонетични и синтактични условия и по определени правила. Тези правила са добре представени в българските граматични трудове⁵, затова тук ще се обръщаме към тях само в отделни случаи. Една от специфичните особености при това е способността членно изразената определеност да се пренася върху думи от различни части на речта според тяхната позиция и роля в изречението, срв. например: *Романът е съвременен и интересен – Съвременният роман е интересен – Българският съвременен роман е интересен – Четох интересния съвременен български роман.*

Определеност може да бъде изразявана в българския език и по други начини: чрез някои видове местоименни думи (техни форми) или лексикални единици в процес на прономинализация, чрез лексикалното значение на някои думи, чрез словоредата, интонацията и др. Но те са *периферни* от гледна точка на категориалната структура. В съвременния руския език при отсъствието на морфологично изразяване⁶ значението за *определеност* се представя в условията на контекста от различни синтактично организирани езикови единици. Повече светлина по този въпрос дава по-детайлното изучаване ролята на контекста и неговите елементи (виж по-долу 1.2.2.; 1.3.1.).

За илюстрация може да сравним начините и средствата за изразяване на разглежданото значение в текст на български и неговия превод на руски език:

⁵ За образуването и употребата на членуваните форми виж подробно: [1; 2; 27; 28; 13; 14; 8, с. 118 и следв.; 22 и др.]

⁶ В руския език известно сходство с българските членувани форми имат диалектните (северноруски) форми от типа *хозяин-от, деревня-та*, а също съчетанията на съществителното с неизменяемата частица *-то* (*хозяин-то, деревня-то*). Но в руския език подобни образувания не са се превърнали в редовни граматични форми, изразяващи значението за определеност [18, с.150].

„Есените, макар и студени, ме привличаха тук, защото тогава най-осезателно чувствувах природата до всяка става на тялото. Снеговете вече се бяха настанили върху планинските масиви и оттам над цялото поле идееше студено дихание на зимата... Привечер, наситен и измръзнал, тръгвах към селото, одимено с пушека на своите комини. Минавах по тясна пътека, осеяна тук-там с утаени локвички, и преди да изляза на асфалтирания път, прегазвах брода на малка река, където обикновено измивах ботушите си“ (Й. Радичков).

„Осенняя пора, хотя и холодная, притягивала меня сюда, ибо только тогда я осязательнее всего ощущал природу каждой косточкой своего тела. Снега уже прочно установились на вершинах горных массивов, и оттуда над всем полем разносилось холодное дыхание зимы... К вечеру, исполненный впечатлений и промерзший, я отправлялся к селу, окутанному дымом своих печных труб. Шел я узкой тропинкой, усеянной кое-где небольшими полупрозрачными лужицами, и, перед тем как выйти на асфальтированную дорогу, переходил вброд маленькую речку, где обычно смывал грязь с сапог.“

Анализът на преводните еквиваленти е един от начините за първоначално разкриване на характера и ролята на езиковите средства за изразяване на определеност в сравняваните езици.

1.2.2. Допълнителни (контекстуални, периферни) начини и средства за изразяването на определеност.

В българския език морфологичната форма, образувана с помощта на специална морфема – определителен член, може самостоятелно да реализира своята функция, например: *„Учителят получи награда по случай празника“*. Заедно с това в много от случаите изразяването на определеност намира подкрепа или допълнително уточнение в лицето на различни езикови единици, целенасочено включени в контекста на изказването (*Нашият/техният учител; учителят ни/им; по случай националния празник и др. под.*). Такива са някои видове местоименни думи (техни форми) или други лексикални единици, отделни значения на

думи, синтактичната позиция (роля) в изречението, интонацията и др. Понякога в ситуацията на речта контекстуалните средства заменят, поемат изцяло функцията на членуваните форми, срв.: *Къщата се продава, макар и да е малко старичка.* – „*Тя си беше хубава, тази къща, без да я стягат особено*“ (А. Дончев).

За да бъде по-пълно изучаването на определеността в българския и руския език е необходимо да бъдат представени малко по-подробно спомагателните, периферните начини и средства при изразяването на определеност. Достатъчно пълно описание на тези средства в българския език е дадено в цитираната книга на Иван Куцаров [16, с. 166–167]. Фрагменти от материала в книгата са частично използвани при нашия сравнителен анализ.

(1). *Показателните местоимения* са едни от типичните допълнителни (периферни) средства за изразяване на определеност в българския език.⁷ Това са местоименията: а) за близки лица и предмети: *този (тоз)/тоя, тази (таз)/тая, това (туй), тези (тез)/тия*; б) за по-отдалечени лица и предмети: *онзи/оня, онази (оназ)/оня, онова (онуй), онези (онез)/ония*; в) за посочване на признаци: *такъв, такава, такова, такова* и др.; г) за посочване на число и количество: *толкова (толкоз)*. Срв. например: *Имало едно време един дядо. Дядото [Този дядо] бил много стар. Тук е началото на духовната общност [на оная духовна общност] между неколцина млади хора, с която те се гордеят днес. В случаите [В такива случаи / В онези случаи], когато съм сам, вечерям у дома. Десетте [Тези десет] милиона се изгубиха!*

⁷ Както отбелязва Светомир Иванчев, „от многофункционалността и полисемантичността на определителния член и показателното местоимение в съвременния български език следва да се очаква, че в определени случаи те са взаимозаменяеми, че между тях съществува сложна конкуренция“ [13, с. 184–205]. Цитира се по 16, с. 166.

В руския език същото общо значение за посочване на предмети, техни качества и признаци или количество имат местоимения под названиее „Указательные местоимения“: *этот (эта, это, эти), тот (та, то, те), такой (такая, такое, такие) / таков (такова, таково, таковы); столько; оstar. экий, этакий; сей, оный*. В условията на контекста такива местоимения поемат върху себе си функцията да изразят определеността на споменатия предмет (лице, качество или количество). Сrv. *Такава е съдбата на този град. – Такова судьба этого города. Радостта, която ни донесе тази среща, помним и до днес. – Радость, которую принесла нам эта встреча, мы помним и по сей день*.

(2). Със своя специфика се отличават **притежателните местоимения**, които участват в изразяването на определеност: *мой (-я, -е, -и), твой (-я, -е, -и), негов (-а, -о, -и), неин (-а, -о, -и), наш (-а, -е, -и), ваш (-а, -е, -и), техен (тяхна, тяхно, техни), свой (-я, -е, -и)*, както и кратките форми на тези местоимения *ми, ти, му, ѝ, ни, ви, им, си*. Изразяването от тях отношение на принадлежност е към обект, за който е известно кому принадлежи. Поради това си свойство притежателните местоимения се употребяват предимно членувани, а кратките им форми (неизменяеми) често съпровождат членуването название на предмета, който е посочен като известен, индивидуализиран. Например: *Днес конят ми победи. Днес моят кон победи*. Още примери: „*И техните очи, и нашите очи сякаш сънуваха*“ (И. Петров). „*Зная своето място / във живота / и напразно / няма да се дам*“ (Н. Вапцаров). „*Какво сте се хванали тука за моите пари!*“ (Н. Хайтов). „*Жена ми отхвърли чаршафа и седна*“ (И. Петров).

Личните **притежателни прилагателни** (*бащин, майчин, вуйчов*) също показват, че обектът на говоренето е известен, индивидуализиран „по/поради принадлежността

си“. Срв.: *Да се завърнеш в своя бащин дом. – Да се завърнеш в бащината (си) къща.*

Подобно на българския език руските притежателни местоимения („притяжательные местоимения“) *мой (моя, мое, мои), твой, наш, ваш, свой*, както и неизменяемите *его, ее, их* (вот **его** дом, вижу **его** дом, обрадоваться **его** дому) играят важна роля в изразяването на определеност. Тези местоимения преди всичко изразяват принадлежност на нещо някому: на говорещия, на слушащия или на този, за когото (на това, за което) се говори. Така те със значението си показват, че обектът на говоренето е известен („индивидуализиран по/поради принадлежността си“), което ги прави функционално близки до думите или формите за изразяване на определеност. Например: **Моя** лошадь победила. Я знаю и помню **свой** род и Родину **свою**. Ты бывал в **их** доме?

С такова наслагване се характеризира и ролята на руските притежателни прилагателни *мамин, папин, отчий* и др., при които значението за принадлежност и функцията за изразяване на определеност взаимодействат: *Вдали уже стал виден мой отчий дом.*

(3). Като периферни изразители на определеност могат да служат някои **прилагателни имена, причастия или числителни**. В тази си функция такива думи се употребяват винаги членувани: *самия(т), самата, самото, самите; същия(т), посочения(т), споменатия(т)* и др. В условията на контекста те губят собствената си семантика и назовават определени, известни (вече споменати) обекти. Например: *в **дадения** случай (= в този случай); За това говори **самият** директор. Направено беше последно предупреждение на **горепосочения** ученик. Хванаха крадеца, **същият** веднага си призна и за други свои кражби. **Споменатият** артист е известен и с ролите си в киното. „А после **самият** падишах ходеше преоблечен из Цариград“*

(А. Дончев). “С прискърбие се виждам принуден да Ви пиша **настоящето** си писмо...” (К. Величков).

Такива думи с променена функция, означаващи вече споменато лице или предмет, има и в руския език. Включени в съответния текст, те участват в изразяването на определеност. Например: *Данный вопрос (= этот вопрос) мы уже решили, перейдем к следующему. Вышеупомянутый инженер до сих пор не имел нарушений. Тот самый твой приятель, один раз уже продал тебя. Сам распорядился (т.е. высший начальник). Он **обеим** объяснился в любви.*

В руския език числителното *оба* (ж.р. *обе*) поначало е свързано с изразяването на количествена определеност, но в контекста най-често се проявява именно съдържателната отсянка за определеност (известност, конкретност). Показателно е това, че в преводните еквиваленти на български език винаги присъства определителен член. Например: *Я встретил на улице двоих, **оба** были пьяными (= „и тот, и другой“; бълг. „и двамата“). У нее было трое детей – сын и две дочери. **Обеих** дочерей она рано выдала замуж. Я под этим текстом **обеими** руками подписался бы. А ты уж там гляди в оба! (бълг. „А ти да си отваряш очите!“).*

(4). Особен вид периферно изразяване на определеност е целенасоченото актуализиране на определени **елементи от вътрешното семантично съдържание** на думите, което води до формиране на значението за индивидуалност (познатост, известност) на назования обект. Процесът на формиране на определеността е с различна сложност при различните обекти, тъй като самият вътрешен строеж на всяка от думите има своя специфика, а върху него може да има влияние и външният контекст.

Този тип периферно изразяване на определеност (наричан от някои автори *лексикална определеност* – Ив. Куцаров [16, с. 168]) обхваща различни категории имена: собствени и фамилни имена на лица (*Николай, Мария, Вазов,*

Яворов), прозвища и прякори (*Казака, Батето, Ментата*), индивидуални имена на същества (*Арап, Вихър, Белчо*), имена на географски обекти (*Венера, Екватора, Китай, Алпите, Пирин, Марица*), наименования на печатни и литературни произведения („Труд“, „Жетварят“, „Война и мир“) и др. Поради особеността си характер някои названия не се членуват, други, напротив, се употребяват само членувани или се членуват при наличие на „вътрешна“ смислова особеност (виж по-подробно в следващия пункт и в дял 1.3.).

Например: *Елена се обърна без да каже нещо, само го изгледа остро. Калмука дремеше в ъгъла на кръчмата. Угаснаха и последните лъчи на слънцето. Това са две обиколки на Земята по екватора. Главата на държавата пристигна на официално посещение. „Аз гледах профила ѝ, открит на звездното небе...“* (И. Петров). *Новият рояк заедно с майката литна към близките дървета.*

В руския език изразяването на определеност в подобни случаи е съсредоточено изключително върху така наречения вътрешен контекст. Външният контекст играе спомагателна, допълваща роля, подкрепяща е и ролята на позицията на съответната дума в строежа на изречението. В това отношение руският и българският език си приличат, а специфични разлики се разкриват само когато в българския език е налице членуване.

Например: *Вдруг на площадке заявился Костя Усач* (В прозвището се крие „Костя с огромните/засуканите и т.н. мустаци“ или противоположно, иронично – „Костя голобрадия, който не може да има брада и мустаци“) – в превод: *Изведнъж на площадката се появи Костя Мустака* (членуваната форма е обвързана с номинацията чрез прякор по характерен признак). По подобен начин още: *Колю Гуцера, Иванчо Йотата, Стоян Брадата* и др.

5. Елементи от вътрешната семантична структура играят важна роля *и при някои видове нарицателни имена*: наименования на части на тялото и въобще на нещо цяло,

което се състои от определени части (*сърце, глава; мотор, колело; врата, покрив*), наименования по родство (*майка, баща, дядо, баба*) и др. Те могат да бъдат лесно, дори в минимален контекст, възприемани като нещо определено (познато, известно) или да развият различни вторични значения, поради което по-често да се употребяват в членувана форма: *Като видя тортата, очите му светнаха. Майка ми пристигна! Вече ремонтират покрива. Главата на държавата пристигна на официално посещение. „Аз гледах профила ѝ, откроен на звездното небе...“* (И. Петров)

Както е видно, определеността е системно езиково явление, което намира място както още при пряката номинация на предметите и явленията от действителността, така и в речта при извеждането на преден план на най-дълбоките същностни характеристики, скрити в някои названия. В много случаи сложният характер на изразяването на определеност изисква да бъдат използвани множество и най-различни допълнителни средства, организацията на които може да бъде осъществена само или основно в условията на контекста.

1.3. Ролята на контекста при изразяването на определеност.

1.3.1. Контекстът и членуването.

Членуването на съответните имена има за цел да ги маркира като носители на *определеност*. Но тази функция на членуваните форми не е напълно автономна, тъй като в много от случаите се реализира в условията на предварителна (познание за нещата) или актуална (в конкретния текст) обусловеност. Например:

„Докторе, четете ли вестника? Херцеговското въстание как отива?“ (Ив. Вазов). Контекстът е въвеждащ, свързан с широка информираност на говорещите; ако единият от събеседниците няма нужната информация, комуникацията по темата не може да продължи.

В следващия пример контекстът като цяло и неговите отделни части информират за добре познати предмети и явления, което позволява по-лек подход към организиране и изразяване на тяхната конкретна индивидуализация, определеност:

*„Ходех често да рисувам на **това място**, бях свикнал с него, с полето и върбите, с могилите и с планинските масиви, които затваряха тази великолепна панорама, за да дадат простор на небето да простре своята синя бездна и да хвърли неуловими и меки отражения върху природата“ (Й. Радичков).*

Друг пример: в текста на роман или разказ за война може да бъде „предсказана“ употребата на членувани форми в изрази като „**Войната** явно още не беше завършила, **войниците** пак се върнаха в окопите“. „**Атаката** се провали и на **отсрещните** позиции отново се появиха **вражеските** знамена“ (асоциативната връзка между думите *война и войници, окопи, позиции, атака* бързо излиза на преден план дори в минимален контекст).

Сравнението с руския език показва, че в подобен (много близък или също такъв) контекст фактически може да бъде изразено значението за определеност, макар и без специална членна морфема, например (виж също текстовете по-горе): „...а в прижатых к груди руках чернела шляпа.“ „Я часто приходил сюда рисовать и уже привык к этому месту, к полю и вербам, к курганам и горным массивам, закрывающим эту великолепную панораму, чтобы дать простор небу“... „Война, по-видимому, еще не закончилась, солдаты снова вернулись в окопы.“ „Атака сорвалась, и на позициях напротив вновь появились вражеские знамена“.

Значението за определеност в българския език се реализира не само с присъединяването на определителния член. То е част от общото съобщение, съдържащо се в текста, затова и появата му, и окончателното му закрепване се дължат до голяма степен на *контекста*. Информацията, идваща от контекста, е съдържателен елемент, тясно свързан

с характера и спецификата на обектите, извлечен от тяхното вътрешно съдържание и насочен към реализиране на категориалното значение за *определеност*. Сrv.: „*Сутринта съобщиха за срещи с медалистите от олимпиадата. Срещата с победителите в тежката атлетика ще се състои утре в 17 часа в Двореца на културата и спорта*“.

В дадения текст има няколко ситуации с изразена *определеност*. Във всеки отделен случай това става с участието на два фактора: *граматична форма* със *специална* за целта *морфема* (определителен член) и *контекст* (широк, тесен или вътрешен). Ако членуваните форми са добре видими и разбираеми, то факторът *контекст* се нуждае от пояснение. Той е носител на информация, спомагателна, подкрепяща, а понякога и предопределяща значението и формите за *определеност*, а именно: всички думи, тук маркирани с определителен член, в своето номинативно значение съдържат семантичен елемент, който ги свързва със спорт. От общоизвестната информация се разбира, че става дума за спортното събитие „Олимпиада – Париж, 2024“, срещи с победители се правят за популяризиране на спорта и най-често в спортни обекти. Така контекстът, организиран от говорещия, включва най-малко три елемента, които са известни и на слушащия: предварителна информация от общ характер, знания за конкретното събитие и познаване на вътрешната структура (семантичното съдържание) на думите, използвани в текста.

Не е задължително споменатите три елемента да присъстват едновременно в контекста. Главното е в него (или в отделните му части) да има водещи елементи – носители на информация, която да подготви слушащия за създаване на представа за познатост и индивидуализация на предмета. В едни случаи контекстът може да включва въвеждаща част, в която се съдържа предварителна информация (например: *Вечерта ми съобщиха за тежката катастрофа, в която е*

попаднал моят родственик и че той е в болница с опасност за живота). В други случаи може да бъде достатъчна и съдържателно по-ограничена, но по-конкретна или актуална информация за обекта на индивидуализация (например: *Хирурзите бяха се борили за живота на ранения през цялата нощ. На сутринта един от тях излезе да съобщи новината за неговото спасение*). В трети случаи контекстът може да бъде само вътрешен, т.е. да е носител на информация, скрита в смисловото съдържание на думата като номинативна единица, например: *Много исках да стисна ръката на този още уморен от операцията човек*. (Ръката е присъща част на тялото, но тя е и символ на професионални и духовни качества на хирурга: операциите се извършват от хирурзи и често биват сложни и трудни).

Ролята на контекста обикновено се разглежда в общ план, без специално отделяне на някоя от неговите разновидности. В следващия пункт обаче ще се опитаме да покажем (макар и върху ограничен кръг примери) важноста на вътрешното смислово съдържание на думите при формирането на категориалното значение за определеност.

1.3.2. Вътрешният контекст на думите и изразяването на *определеност*.

(1) При названията на структурна част от нещо.

Както беше споменато по-горе, в семантичното съдържание на много думи има компоненти, които априори създават възможност за изразяване на морфологически означено или контекстуално представено значение за определеност, например частите на тялото или на нещо, състоящо се от определени части. Тази възможност е свързана с представата за нещата, изградена върху личния опит на човека и общото му познание за света. Аналогично разсъждение е възможно по отношение на много наименования от действителността: *лъчите на слънце(то)*, *крилото(а) на самолет(а)*, *яката на сако(то)*, *бреговете на*

река(та), перилата на мост(а), прозорецът на стая(та), покривите на къщи(те) и т.н. Асоциативната близост и „познатост“ на нещата в такава близост са предпоставка за изразяване на индивидуална насоченост към тях чрез възможностите на езиковия потенциал – значението за определеност и средствата за неговото изразяване.

Срв. съответно в българския и в руския език:

Краката ме заболяха от ходене. – [У меня] *Ноги* стали болеть от ходьбы.

Лъчите на залязващото слънце [Лъчите на слънцето, което заляваше] заслепяваха *нейните* очи. – *Лучи* заходящего солнца слепили *ее* глаза.

„Делчев отметна *яката* на *горната си дреха* (Д. Талев) – Делчев откинул *воротник [своей] верхней одежды*.

Рахни Чобан бавно тръгна покрай *плетта на саята си* (Й. Йовков). *Рахни Чабан* медленно пошел *вдоль изгоруди своей овчарни*.

Освен членните форми като основното средство за означаване на определеност в българския текст, в двата езика са налице и допълнителни контекстуални средства (местоименни думи и др.), а за руския текст е характерна и употребата на форми на родителен падеж, които с притежателното си значение подкрепят изразяването на определеност.

(2) При собствените (лични и нелични) имена и прозвищата, наименованията на географски обекти, природни образувания, учреждения, печатни издания и др. под.

Освен широко разпространения, основния, начин за изразяване на определеност чрез членуване, в българския език има много случаи, когато *при изразяването на определеност не се употребява определителен член*. Тези случаи са добре описани в посочените по-горе граматични трудове, като заедно с това се разглеждат и редица „изключения“, т.е. ситуации в които е възможно (или нужно,

или предпочитано) използването на членувани форми. При съпоставката на езиците възниква въпросът, кои са *причините* за това явление? Ще разгледаме по-подробно някои от случаите, когато в българския език не се използва определителен член или, обратно, членуването на формите е възможно или необходимо.

Основно общо положение в българския език е, че *съществените собствени имена като правило не се членуват*: а) лични имена на лица (*Борис, Гергана, Младен, Стоян, Яна* и др.); б) презимена, фамилни имена, псевдоними, прякори и прозвища (*Ботев, Раковски, Левски, Яворов, Елин Пелин* и др.); в) индивидуални имена на животни (*Арап, Белчо, Ваклуша, Мечо, Шаро* и др.); г) географски названия (*Австралия, България, Пловдив, Добруджа, Витоша, Дунав, Бели Лом, Марица, Марс* и др.); д) названия на вестници, списания, литературни произведения, издателства, учреждения, организации („Дневник“, „Труд“, „Ехо“, „Земя“, „Война и мир“, „Бесове“, „Тютюн“, „Знание“, „Просвета“, „Зора“ и др.).

Причината за това собствените имена *да не се членуват* се крие преди всичко в семантиката на такива названия: те означават индивидуални понятия, т.е. назовават единствен по рода си обект. От това следва, че назованият със собственото име обект винаги е напълно определен както за говорещия, така и за слушащия (възприемащия) [28, с. 25–26, виж също 26–31]. В руския език, където поначало няма определителен член, определеността се съдържа (подобно на българския) в самото собствено име, в уникалността на обозначеното понятие (срв. *Анна, Олег, Лермонтов, Сибирь, „Бесы“* и т.д.). Може да се предположи, че в посочените еднакви в двата езика условия, членуването на собствените имена в българския език е ненужно дублиране на значението за индивидуалност, съответно излишно е самото членуване на имената.

Въпреки това *много групи собствени имена в българския език се употребяват именно като членувани*. Анализът на тези „изключения“ разкрива допълнителните условия, при които системното свойство за членуване на имената надделява, придавайки допълнителни съдържателни елементи в реализацията на собствените имена. Да разгледаме няколко примера.

- За разлика от изходното си лично име предимно членувани се употребяват умалително-гальовните и ласкателни а) мъжки лични имена, образувани с различни наставки (-а, -ка, -ичка, -е, -ле, -енце, -че), например: *Иван – Ван-ка – Ванка-та, Никола – Кол-е – Коле-то (Кол-енце – Коленце-то), Симеон – Мон-ка – Монка-та, Петко/Пеньо – Пен-а – Пена-та* и др.; б) женски лични имена, образувани с наставките -е, -ле, -че, например: *Ана – Анче – Анче-то, Дона – Дон-че – Донче-то (Дон-е -Доне-то), Елена – Лен-че - Ленче-то, Мария -Ми-че – Миче-то* и др.

Както подчертават някои автори [28, с. 27], членуваните имена, носители на емоционално-експресивно значение, могат да се употребяват във всички функции в изречението (*Ванката го събещи. Вчера срещнах Анчето. Дай тази книга на Мичето!*) В същото време нечленуваните умалително-гальовни имена (като *Коле, Монка, Миче* и под.) се употребяват само като обръщения („*Коленце, ела при мен, миличкото ми!*“). С такива функции в изречението се срещат и руските умалително-гальовни имена (*Я видела недавно Леночку. Красавица!; Петенка, иди сюда, дорогой!*). Във всички свои синтактични позиции умалително-гальовните имена в българския и в руския език запазват заложеното в тях индивидуализиращо значение, дори го усилват като добавят отсянка на близка познатост и нежност. Особеността на членуваните форми в българския език е в това, че те кумулират в себе си различните отсенки и така допълнително подчертават изразяваната определеност.

- Прякорите и прозвищата характеризират някои особености на индивида. За разлика от личните имена и фамилиите, които не се членуват, прякорите и прозвищата в българския език се употребяват винаги членувани, например: *Димо Казака*, *Мичо Бейзадето*, *Иванчо Йотата* („йота“ – название на буква), *Петко Шило***то**, *Стоян Бургазлия***та**, *Батето*, *Гуцера*, *Гърбушката*, *Калмука*, *Чакала* и др.

Прякорите и прозвищата могат да се употребяват самостоятелно или като приложения към официалните имена. Тъй като произхождат от съществителни нарицателни имена или са субстантивирани прилагателни, причастия и др., те във вътрешното си съдържание са носители на определени семантични елементи, които чрез членуването се извеждат на преден план. Иначе казано, със самото си членуване те още по-ясно (тясно насочено) изразяват индивидуалната определеност на означаваното лице. Такова разсъждение е приложимо и към прозвищните названия в руския език, където обаче индивидуализацията и съответно определеността не са подкрепени от членно изразяване, а остават на нивото на самата номинация, срв.: *Василий Муха*, *Костя Усач / Усатый*, *Мишка Цыган*; *Дылда*, *Кучерявый*, *Чижик* и др.

- Общото правило в българския език, че индивидуалните названия на географски обекти не се членуват, има изключения, които привличат вниманието с причините за членуването на съответните географски названия.
- Названията на много планински масиви или вериги се употребяват членувани (освен когато са обръщения или част от официална система надписи), например: *Алпите*, *Андите*, *Апенините*, *Карпатите*, *Корделиерите*, *Пиренеите*, *Хималаите* и др. Обяснението за това е в произхода на някои от тях: в езика, от който са заети, те са членувани. За други членувани названия обяснението

може да се търси в аналогията с посочените широко известни заемки, но не се изключва и връзката им с представителната форма на множествено число: *Родопите, Татри-те, Бакаджици-те, Кривини-те, Кукли-те, Побити-те камъни, Седем-те рилски езера, Чудни-те мостове* (от една страна номинация на обект със сложен и/или уникален строеж, от друга страна – спецификата на по-рядкото именуване с формата на множествено число). В руския език, при отсъствието на членуване, в сила е индивидуализиращата функция на собственото име на обекта (*Альпы, Гималаи, Родопы, Татры, Семь рильских озер* и др.).

- Географските названия, които имат обобщително значение за място се употребяват винаги членувани: *Лудогорието* (срв. тур. *Дели орман – Луда(та) гора*), *Средногорието, Поволжието, Прикарпатието* и др. За сравнение в руския език: *Заречье, Междуречье, Заволжье, Приднепровье, Приморье, Зауралье, Заполярье* и др. Обикновеното (потенциалното) производно нарицателно съществително име целенасочено се пренася в терминологичната сфера, като едновременно се превръща в собствено, индивидуално име на географски обект. Членната форма в българския език придава окончателно завършен вид на този процес.
- Подобен процес на преминаване на съществителни нарицателни в съществителни собствени е често срещано явление (*бара – Барата вратца – Вратцата, локви – Локвите*), но във всеки отделен случай той има и своята специфика. Например названията на исторически събития или епохи: *Възраждането, Ренесанса, Освобождението, Съединението, Покръстването* и др. В българския език нарицателното отглаголно съществително свободно преминава в собствено име и се утвърждава в терминологичната сфера поради яркия

характер на историческото събитие. От своя страна членуването на името подсилва и утвърждава индивидуалността и значимостта на назованото събитие или период. В руския език отсъствието на членна форма не рядко функционално се компенсира чрез контекстуални средства. Например:

„Проторенесанс тесно свързан со средновековъем, собствено и появился в Позднем средновековье с византийскими, романскими и готическими традициями, этот период явился предтечей Возрождения“ (Яндекс ру).

- В някои случаи членуването на собственото име название на географски обект е продиктувано от конкретната ситуация или от по-стесненото разбиране за назования предмет. Това проличава при сравнението на две примерни съобщения (изказвания) и техния контекст. *Искър е най-голямата река в България, която тече от юг на север. – Вчера бяхме на Искъра да се къпем; Дунав е една от най-големите европейски реки. – Казаха, че Дунавът е придошел.* При неутрална употреба собствените географски имена не са членувани. Членуване на същите имена обаче се среща често, когато участниците в разговора познават твърде добре обекта, имат чувство за близост, традиционна присъщност, регионална особеност. Още един характерен пример: в Североизточна България има две реки – Бели Лом и Черни Лом. Всяка от тях е толкова близка (така да се каже „родна“) за местното население, че хората постоянно употребяват названието без определението и членуват името, подразбирайки „своя“ Лом; *„Ходих на Лома да се къпя“; „В неделя бях надолу по Лома да стрелям патици“* и др. под.

Подобен вътрешен контекст (представа или мислене за обекта) съществува и в руския език, като намира израз в различни средства (контекстуални, интонационни),

например: *наш, родной, дорогой, милый сердцу, „Тихий Дон“* и др.

(3) При съществителните собствени имена названия на литературни произведения.

По отношение на членуването в българския език се срещат два вида заглавия на литературни произведения: а) нечленувани названия („*Земя*“, „*Тютюн*“, „*Хоро*“, *Диви разкази*“, „*Страх*“, „*Вълци и овце*“, „*Бесове*“, „*Майка*“, „*Паметник*“ и др.), съответстващи на общото, по-широкото положение, съгласно което собствените имена като правило не се членуват, и б) членувани названия („*Клетниците*“, „*Под игото*“, „*Крадецът на праскови*“, „*Козият рог*“, „*Ветрената мелница*“, „*Козелът*“, „*Лудата*“ и др.).

Прието е да се счита, че авторът решава, да има или да няма членна форма в заглавието. В двата случая заглавието съдържа насока към главното, но съдейки по текста на произведението, може да се предположи, че посредством членната форма авторът предварително насочва вниманието, актуализира и прави по-конкретна назованата същина (същество, предмет, събитие, психологически или социален проблем). Така авторът подготвя и приобщава читателя и към по-дълбокото вътрешно съдържание на текста.

Към необходимост от по-широк анализ в тази посока насочва дори самото сравняване на заглавията на дадено произведение в българския и руския език, например произведения на Емилиян Станев, от една страна: „*Орли*“ – „*Орлы*“, „*Несполука*“ – „*Неудача*“, „*Гарвани*“ – „*Вороны*“, от друга страна: „*Козелът*“ – „*Козел*“, „*Крадецът на праскови*“ – „*Похититель персиков*“, „*Смъртта на една птица*“ – „*Смерть птицы*“.

В разгледаните дотук примери ясно проличава ролята на различните видове контекст при подготовката и реализацията на значението за определеност. Видно е, че той се явява важно условие за граматичното (по-широко – езиковото)

изразяване на определеност. Маркирането чрез специални средства (морфологични, лексикални, интонационни) е финалната част на този процес, намиращ своята реализация в речта (текста).

Към важните езикови фактори, създаващи условия за проява или за ограничаване на определеност може да бъде отбелязана още синтактичната позиция на думата.

1.4. Ролята на синтактичната позиция на думата при изразяването на определеност.

В българската граматична литература определеността често се свързва тясно с условията на тяхното съчетаване и взаимодействие.⁸ Във връзка с това дори се смята, че „членуването на съществителните имена в зависимост от синтактичната им служба в изречението по начало трябва да се разглежда в синтаксиса“ [8, с. 128].

Без да отричаме връзката между определеността и синтактичните позиции, които думите могат да заемат в изречението, трябва да отбележим, че подробното изучаване на такава връзка би усложнило ненужно съпоставителния анализ, тъй като с навлизането в сферата на синтактичните отношения ще се получи отклонение към изразяване въобще на различните граматични значения чрез едни или други езикови средства. Тук ще се ограничим само с няколко примера, в които добре се очертават приликите и различията на българския и руския език в изразяването на определеност.

1.4.1. Съществителното име в *ролята на подлог* в българския език може да бъде членувано или нечленувано: „Изпитът се свърши благополучно преди няколко дена“ (Ел. Пелин); „Ноцта наново разпалваше любовта им“ (Ем. Станев); „В суматохата изпищя жена“ (Ем. Станев);

⁸ Ролята на синтактичните средства при изразяването на определеност (и неопределеност) се разглежда в много трудове на български автори, изучаващи същността и особеностите на тази категория [11; 12; 26; 28; 7, с. 260–284; 22, с. 98–114; 17, с. 105–113 и др.].

„*Трактори забумтяха и почнаха да обръщат земята*“ (Й. Радичков). Нечленуваните съществителни участват в съобщението, като назовават субекта на действието с понятийното, номинативното си значение (срв. *трактори*, не *багери*, *булдозери* и др.). Членуваните форми встъпват в ролята си на субект с конкретизирано значение, отнесено към вече познат, известен елемент от действителността (с повече или по-малко изразена подкрепа от контекста, срв.: „свърши преди няколко дена“; „наново разпалваше“). В руския език, при отсъствието на членуване, определеността се базира главно върху подкрепата от страна на позицията на подлог и „подказаното“ от контекста: *Экзамен закончился благополучно несколько дней тому назад; Ночь заново распяляла их любовь.*

Значението за определеност, функционално включено в подлога, може в рамките на отношения *подлог – сказуемо* да бъде подкрепяно от различни по-частни синтактико-семантични отношения, които подготвят, правят по-предсказуема, определеността.

(1). Членува се съществителното име, когато назовава извършителя на действието *при спомагателния глагол съм* (различни негови форми) *и му се приписва белег, качество или свойство*. Например: *Зимата е студена* (Невъзможно: *Зима е студена*). При формата на сегашно време на глагола е логично да се мисли: а) зимата (като сезон) е студена, а лятото – горещо; б) зимата сега (тази зима) е студена. Членната форма подкрепя по-скоро второто съждение и отдалечава първото (възможни са и топли зими); за по-ясна определеност обикновено е нужен по-широк контекст, например: *Зимата [винаги / тази година] е студена.*

В руския език ситуацията е подобна, но има своя специфика. Формата за сегашно време на глагола (*есть*) е потенциална. В същото време има два начина за „скрито“ (чрез пълна и кратка форма на прилагателното име)

изразяване на глаголното действие: *Зима холодная и Зима холодна*. Пълната форма по-често се свързва с постоянен признак, кратката – с временен, актуален и/или по-силно изразен признак. По-близо до определеността стои изречението *Зима холодна*. Но тъй като изборът пълна форма – кратка форма на прилагателното-сказуемо съдържа в известна степен субективност, отсъствието на членуване в руския език често се компенсира чрез средства на контекста: *Зима нынче холодная; Зима в этом году холодна/холодная* и др.

И в руския, и в българския език формата за минало време на глагола по-ясно изразява връзката между приписвания признак и конкретизацията му в съществителното-подлог: *Зимата беше студена* = *Зима была холодной* (т.е. вече известната нам, познатата, отминалата зима).

Още няколко примера от двата езика: *Кафето е горчиво – Кофе горький; Реката е широка – Река широкая/широка*. „*Нощта е черна и зловеца, / нощта е ледна като смърт*“ (Хр. Смирненски) – *Ночь темна и зловеца, / ночь холодна, как смерть*“. „*Улиците бяха почти пуси*“ – „*Улицы были почти безлюдны*“ (Э. Станев)

(2). Съществителното име в ролята на подлог се членува, когато назовава извършителя на действието **при глагола съм и го определя като видово понятие по отношение на родовото понятие**, означено със съществителното сказуемо. Например: *Кравата е домашно животно. Вълкът е хищник. Дървото е растение*. В такъв тип изречения членуваната форма на съществителното в ролята на подлог означава не определен (известен, познат) предмет, а е носител на *обобщаващо* (генерализиращо) значение, например „всички вълци“, „вълкът като вид животно“. Членуваната форма фиксира именно това значение, като го противопоставя на други подобни значения

(*вълкът* е назован, но *лисицата*, *леопардът* и др. също са хищници), Самото обобщаващо значение е резултат на синтактично изразената опозиция видово понятие – родово понятие.

В руския език по същия начин функцията за изразяване на обобщено видово понятие се гради върху синтактично изразеното съотношение вид – род, като родовото понятие е назовано от сказуемното определение при спомагателния глагол. Срв. *Желязото е метал* – *Железо [есть / это] металл. Прилепът е бозайник* – *Летучая мышь – млекопитающее. Земята е планета* – *Земля [есть] планета.*

(3). В членувана (пълна) форма се употребява съществителното име, когато е в ролята на подлог и назовава глаголното лице *при глаголите изглеждам, показвам се, струвам се, оказвам се*. Например: *Жената изглеждаше уморена. Новият министър се оказа добър специалист. Работата ми се струва интересна. Задачите се оказаха много лесни*. Приписването на субекта качество го прави конкретен (познат, индивидуализиран) благодарение на спецификата на назованото с глагола действие, което изразява насоченост към определен обект в определено време.

В двата езика заедно с позицията на подлог контекстът (който включва посочените глаголи) играе съществена роля в изразяването на определеност. При контекстуална близост разликата между българския и руския език е главно (само) в това, че в българския език така охарактеризираното глаголно лице (субект на действието) е маркирано чрез членуваната форма, срв.: *Днес градът ми се струва навъсен и неприветлив. – Сегодня город кажется мне хмурым и неприветливым. „Но той [старецът] все още изглеждаше жизнен, пъргав и чистичък, както са чистички старчетата, които не пият и не пушат“* (Ем. Станев) – „Но

выглядел он [старичок] все еще бодрым, шустрым, опрятным, как опрятны все непьющие и некурящие старички“ (Э. Станев).

(4). **При глаголите казвам се, наричам се, именувам се** (в 3-то лице) съществителните нарицателни в ролята на подлог са винаги членувани: *Синът ми се казва Виктор. Нарекъл съм кончето си Вихър. Реката ни се именува Пещерна. На нападателя му казват Камата. Още дядото на баща ми се именува Първан.* Членуваната форма на подлога служи да индивидуализира предмета (лицето), а синтактичната конструкция – да го свърже с личното име или прозвище. При индивидуализацията често участват допълнителни контекстуални средства – кратки местоименни форми *ми, си, ни* и др.

В руския език има подобно изразяване на определеност, но без участието на определителен член и в по-различна синтактична конструкция: „Кого/что как зовут“, т.е. „Форма на вин.падеж + форма на глагола (звать, назвать, именовать) + лично име/прозвище в именителен или творителен падеж“, а именно: *[Моего] сына зовут Петр/Петром.* Още няколко примера: *Речку нашу наименовали Вербянка/Вербянкoй. Младшего из трех братьев назвали Виктор(ом). Такую организацию труда в прошлом именовали рабством. Девочку этой женщины зовут Маша, найдите ее.*

1.4.2. Функцията на обръщението в изказването е специфична. Макар и да е обособено и пряко не свързано с изречението, то изпълнява важна задача в него - да привлече вниманието на събеседника, като заедно с това го ангажира, приобщи към някаква идея или действие, тематично определени от говорещия. Само по себе си това вече „задава“ вътрешна смислова натовареност с конкретност, индивидуализация, на назования с обръщението обект: *Учителко любима, целувам ти ръка! Стига си димил с тази цигара, бе*

дядо! „Слизай *мари*, *лудетино*, *ще се утрепеш* – *викна дядо й*“ (Ел. Пелин). „– *Казвай, господин Василев*, *какво да правя? Сполетя ме такова и такова зло.*“ (Н. Хайтов). „– *Татко бе*, *намерил съм една хубава мома в Кричим*, *бива ли да се ожена?*“ (Н. Хайтов).

Особеност на имената в българския език, които са в позицията на обръщение, е в това че тогава те обикновено са в звателна форма (*Петре*, *мъжо*, *гражданино*, *моме*, *земьо*, *Пено*, *разг.*, *Верче* и др.) и не се членуват, срв. *Дръж се, земьо*, *шоп те газ!*⁹

Членуват се обаче *умалителните* и *ласкателните* или *други оценъчни названия*, когато са обръщения, както и *субстантивизираните* думи със значение на някакъв конкретен, характерен качествен, количествен или процесуален признак: *Не плачи, мамино*, *не плачи, рожбата ми! Дай да те прегърна!* *Ела, татковото*, *ела да видя къде се удари!* *Крайният*, *направи крачка напред.* *Първата редица*, *две крачки напред, марш!* *Леко ранените*, *приближете се към автобуса!* Членуваната форма, върху която пада основната функция на изразител на определеността взаимодейства със семантичните елементи, които се съдържат както в обръщението като такова, така и (в много от случаите) във вътрешния строеж на назования предмет или признак.

В руския език няма звателна форма (освен в отделни случаи от типа на *Господи! Боже мой!*), но обръщението изпълнява същите индивидуализиращи функции, както и в българския език: *Дедушка*, *колко раз тебе говорила, не кури!* *Господи*, *за какie грехи ты меня наказываешь?* *Володя*, *Лена*, *друзья мои!* *Давайте встанем все горой за этой инициативой!* Често в тази си роля те биват подкрепени

⁹ По-подробно за звателната форма в българския език, в това число и за ограниченията на нейното използване [виж 8, с. 112–115].

от едни или други допълнителни (контекстуални) средства. От своя страна думите, които са носители на значение за оценка, имат по-широко разпространение, отколкото тези в българския език, но също изпълняват функцията си на обръщение, съчетано с индивидуализация: *Иди ко мне, родненькая, дай я тебя обниму! Гражданочка, Вы что-то уронили! Дорогой Вовочка, я уже тебя предупреждала, но сейчас повторю. Ой ты поле, полюшко мое! Как я люблю твой простор!*

Така, въпреки някои тънкости в употребата на обръщенията в българския и руския език, разликата между тях се свежда до основната отличителна черта – наличието на членна форма при определен кръг имена в българския език. Към тази специфична особеност може да бъде отбелязана и допълнителната конкретизираща функция на звателната форма.

Разгледаните дотук примери ясно очертават широтата на употребата и изразяването на определеност както в българския, така и в руския език. Използването за тази цел на членувани форми в българския език е значима историческа придобивка и безспорно негово богатство, а също така отличителна черта сред другите близки по произход езици. Заедно с това при сравнителния анализ изпъква фактът, че реалната необходимост от изразяване на определеност се „покрива“, удовлетворява, по различни начини. Контекстът се оказва много важен фактор, като при наличието на специални средства (членуването в българския език) има подготвяща, съпровождаща или закрепваща роля, а при отсъствието на специален маркер за определеността (както е в руския език) поема изцяло функцията за изразяване на определеност.

Противоположното на определеността значение за *неопределеност* също има своя специфика както в съдържателен план, така и в плана на изразяването.

Видимата от пръв поглед прилика между българския и руския език е в това, че в двата езика няма доминиращ морфологичен (както е при определеността в българския език) начин за изразяване на неопределеност. Но наличието на близки по характера си начини и средства в двата езика предизвиква не по-малък интерес при съпоставителното изучаване на факторите, осигуряващи или подпомагащи реализацията на значението за неопределеност.

2. Значението за неопределеност и начините за неговото изразяване в българския и руския език.

2.1. Същност и специфика на значението за неопределеност.

Неопределеността като категориално-граматично явление е противоположна на определеността. Заедно със средствата за неговото изразяване значението за **неопределеност** представя втория (другия равнопоставен) компонент на категориалната опозиция „определеност-неопределеност“. Маркирано чрез различни езикови (лексикално-граматични) единици, то е широко разпространено в реалната реч, както в самостоятелна употреба, така и подкрепено от допълнителни средства в условията на контекста.

Значението за **неопределеност** съобщава за **неконкретно, неуточнено, непознато или несъществуващо за вниманието явление от действителността** (същество или предмет, признак, процес като признак, количество или поредност на нещо). Например: „Ами ако е имало **нещо** под кревата? Ако се е **някой** скрил под него и ме е чакал да заспя?“ (Н. Хайтов). „**Няколко** крачки надясно блестеше с бисерен блясък голямо пространство неподвижна вода“ (Ел. Пелин). „Да съм купел **еди-какви** си чехли в града“. „Отсечените гогочения посочваха **някаква** опасност“ (Ем. Станев).

Така категорията *определеност-неопределеност* в съдържателен план представя единство на две съотносителни и в същото време противоположни значения. Двата члена на категориалната опозиция са функционално равнопоставени, но силно се различават по отношение на езиковите средства (редовете форми) за изразяване. В българския език в ядрената част на определеността стоят морфологичните форми на имена, маркирани с определителен член, а ядрената част на неопределеността включва преди всичко неопределителните местоимения с характерното за тях значение и съответните форми за неговото изразяване, например: *някой, някакъв, неколцина, еди-кой, еди-що, коя-годе, какви-годе, нечий, чийто и да* и др.

В руския език функцията за изразяване на неопределеност също се пада преди всичко на неопределителните местоимения (рус. „неопределенные местоимения“), например: *кто-нибудь, где-нибудь, куда-то, какой-то, сколько-нибудь; кое-что, кое-какая; нечто, некий* и др. В двата езика функционално близко до посочените местоимения стои контекстно обусловената местоименна употреба на числителното *един* (*един* човек каза, в рус. *один* прохожий говорил).

Става ясно, че неопределеността е устойчиво, системно изразявано явление и в българския, и в руския език, че в българския език не може да се говори за „неопределителен член“ (срв. *определителен член*) и че в двата езика неопределеността има основни езикови средства за изразяване и различни допълнителни (периферни) средства.

Трябва да подчертаем, че неопределеността се означава (маркира) чрез местоименните думи, обединени на базата на класифициращото значение за неопределеност. В

двата езика това значение е формирано по словообразователен път, който по-подробно се разглежда в следващия параграф.

2.2. Начини и средства за изразяване на неопределеност.

За неопределеност в граматичен смисъл можем да говорим, когато тя реално е представена в системата на езика и в речта с едни или други специализирани в тази си функция средства. Такива средства в българския език са преди всичко неопределителните местоимения като особен разред местоименни думи. Освен тях с функция за изразяване на неопределеност са натоварени думи (лексеми) от други части на речта, които исторически, във времето, губят основното си значение и преминават (окончателно или преобладаващо) към изразяване на неопределеност. В речевата практика се срещат и такива лексеми, които, за да изразят неопределеност, се нуждаят от подкрепата на допълнителни езикови средства в условията на контекста. Специфична е ролята на частицата *си*, която в съчетание с неопределително местоимение обикновено подсилва неговата функция като едновременно добавя определени смислови отсенки.

Основен изразител на значението за неопределеност в българския език са **неопределителните местоимения**. Те са се формирали като особен разред местоименни думи именно за да заместват название на предметна същина, качествен или количествен признак, които са неконкретизирани, неуточнени и неясни за говорещите в момента на общуването. Неопределителните местоимения са производни думи, образувани по словообразователен път от въпросителни местоимения с помощта на различни елементи (морфемни, частици). Например: *кой – ня-кой, какво – еди-какво; кой – кой-годе, каква – каква да е, каквато – каквато и да е*.

Според това, какво име заместват неопределителните местоимения се делят на няколко вида:

(1). За лица и предмети:

някой, някоя, някое, някои (Някой чука на вратата, иди да видиш, кой!);

еди-кой, еди-коя, еди-кое, еди-кои (Прочел бил еди-коя книга.);

кой-годе, коя-годе, кое-годе, кои-годе (Посетил бил кое-годе място и ми се хвали.);

кой да е, коя да е, кое да е, кои да е; който (и) да е (Седни на кое да е място.);

нещо – само за неодушевени предмети и животни (*Там нещо се движи. Има ли нещо ново?*).

(2). За признаци:

някакъв, някаква, някакво, някакви (Вчера идва да пита за теб някаква млада жена.);

еди-какъв, еди-каква, еди-какво, еди-какви (Тя ми поръча да ѝ купя еди-какви чехли.);

какъв-годе, каква-годе, какво-годе, какви-годе (Да имах каква-годе къщичка на село!);

какъв да е, каква да е, какво да е, какви да е; какъвто (и) да е (Каквато и да е кола.);

(3). За притежание:

нечий, нечия, нечие, нечии (Вземи нечия дреха и го завий!);

еди-чий, еди-чия, еди-чие, еди-чии (Свои овце нямал, пасял бил еди-чие стадо.);

чий-годе, чия-годе, чие-годе, чии-годе (Щом свършил парите, пребарвал чии-годе джобове.);

чий да е, чия да е, чие да е, чии да е; чието и да е (Дайте ми чий да е ключ.);

(4). За число и количество:

няколко (за лица и предмети), *неколцина* (само за лица) (*Купих си няколко шоколада. Срещнах неколцина стари познати*).

За изразяването на неопределеност в руския език също се използват преди всичко неопределителните (рус. „неопределенные“) местоимения. Както и в българския език, това са производни думи, образувани от въпросителните (въпросително-относителните) местоимения с помощта на различни словообразователни елементи. Например:

некто, нечто; некий (-ая, -ое, -ие); некоторый (-ая, -ое, -ые); несколько;

кое-кто, кое-что; кое-какой (-ая, -ое, -ие); кое-чей (-ья, -ье, -ьи); кто-то, что-то; какой-то (какая-то и др.); чей-то (чья-то и др.);

кто-нибудь, что-нибудь; какой-нибудь (какая-нибудь и др.); чей-нибудь (чья-нибудь и др.); сколько-нибудь;

кто-либо, что-либо; какой-либо (какая-либо и др.); чей-либо (чья-либо и др.).

Заедно с начина на образуване (префиксация и постфиксация) прилика между двата езика се наблюдава само в едно от средствата – представката *не-/ня-*, която е и с общ произход (от стб. *Нѣ-*). Разнообразието от конкретни думи и форми, чрез които се изразява неопределеност разкрива богати функционални възможности на неопределителните местоимения в двата езика. Едновременно с това трябва да бъде отбелязано, че в руския език се е формирала възможност различните словообразователни елементи да придават допълнителни „свои“ смислови отсенки към общото значение за неопределеност. Например суфиксалните елементи *-то* и *-нибудь* доста последователно се различават в речта в това, че първата съобщава за нещо реално съществуващо или осъществено, докато втората напротив – за нещо по-неясно и непознато. Тази разлика в значенията се поддържа и граматически: местоименията с *-нибудь* обикновено се използват в подбудителни или въпросителни изречения.

Например: *Нека някой да донесе вода! – Пусть кто-нибудь принесет воды! Някой търсил ли ме е днес? – Кто-нибудь искал меня сегодня?*

Някой чука на вратата, иди да видиш, кой! – Кто-то стучит в дверь, посмотри, пожалуйста, кто! – Някои свирят, други пеят, всички са заети. – Кто-то играет, кто-то поет, заняты все.

„Бях продал мястото, без да го видя, за да не изпитам по-силно скръбта, че се разделям с **нещо** свидно“ (Ем. Станев) – „Я продал своя земля, не побывав на месте, – боялся растравить боль, которую всегда испытываешь, расставаясь с **чем-то** дорогим твоему сердцу“ (Э. Станев).

Сравнението на българския и руския език върху конкретен текстов материал показва и различия, които, освен структурно-семантичните, се дължат и на други причини – наличие на специфични допълнителни средства, стилистични, исторически и други особености. Такива особености могат да се срещнат както в централната, така и в периферната част на категориалната езикова неопределеност.

2.3. Допълнителни (контекстуални, периферни) начини и средства за изразяването на неопределеност.

Поради характера на значението си, а може би поради голямото си разнообразие, неопределителните местоимения като основен изразител на това значение не се отличават с голямо богатство на допълнителни начини и средства за изразяването му. От своя страна обаче средствата, определяни като допълнителни (контекстуални, периферни) модификатори, се характеризират със своя специфика и динамика в реализацията си.

2.3.1. Думата един и нейното значение за неопределеност.

Във функция на изразител на неопределеност в българския език често се проявява числителното **един** (със своите форми **един, една, едно, едни**), което поема тази функция след загуба на лексикалното си значение за количество (числително бройно). Например: „*Ивка, едничката му, галената му дъщеря да люби **един** ратай, който спи в яхъра при конете му!*“ (Ел. Пелин), срв.: „някакъв“ / „някакъв си ратай“. „*Аз не съм мнителен, но оттогава в отношението ѝ към мене като че ли се появи **едно** леко пренебрежение*“ (Д. Фучеджиев). „*Една хубава пролетна вечер изкачете се на **една***

планина. “ (К. Величков). „*Лисичката бързо запрескача храстите, премина едно долче и излезе насреща.* “ (Ел. Пелин).

Тъй като става дума за вторична функция, възникнала в резултат на прономинализация, може да се предположи, че преходът на думата *един* от числително към неопределително местоимение е станал постепенно във времето. Днес наред със запазването на основното, количественото, значение на думата може да се срещне „междинна“ употреба, при която се наблюдава и местоименно значение за неопределеност: *Едно* *магаре върши работа за три човека, па какво останало един трактор.* Възможната двойка интерпретация се отстранява само в по-широк контекст или чрез интонацията, например: „ – *Знаеш ли колко струва една сватба в града? – каза той и я погледна бързо. – За нищо работа да харчим толкова пари.* “ (Ел. Пелин). По-често срещани са случаите, когато местоименното значение е достатъчно ясно т.е. прономинализацията е завършена. Виж примерите по-горе, а също така: „*Оня ден набарах един запасен подполковник. Аз му говоря, че тая година на лозарите ще дойде малко нанагорно да пръскат лозята всеки ден или през ден, а той ми разправя за лазара.* “ (Н. Хайтов). „*Чичо Горан му махна с ръка и Рустем се упъти към него с една усмивка, сякаш забравена отнякога на лицето му.* “ (Ел. Пелин).

Дори в минимален контекст (*[И]* *ти си един хитрец!*) думата *един* функционално се доближава до основните изразители на неопределеност – неопределителните местоимения. Нейната близост с тях става видима, когато съдържателно се обяснява чрез някое от неопределителните местоимения: *Изпей ми една песен преди да тръгнеш. – Изпей ми някоя/ която и да е песен преди да тръгнеш. Та той е само един ратай – Та той е само някакъв / някакъв си ратай* и др.¹⁰

¹⁰ Може би тук трябва да отбележим, че съществува и друго, по-различно мнение. В българската литература някои автори приемат думата *един* като системен изразител на неопределеността, като единствен неин маркиран представител в опозицията *определеност – неопределеност* и дори като „неопределителен член“ [7, с. 274–275 и др.]. Според други автори, „би могло да се каже, че това [*един, една, едно, едни*] са най-характерните модификатори в микрополето на неопределеността“ [16, с. 165].

В употребата си като носител на значението за неопределеност *един* често бива изразител и на допълнителни емоционално-експресивни отсенки – от тъга и съпричастност до възторг или презрение: „*Всички тези майки носят в сърцата си една неутихваща болка – мъката по загиналите им деца*“ (БТВ). „... и забелязвам, какво мислиш? – **Един** бабанко чернобрад, с плетена шапка. На две крачки се изправил и седи.“ (Н. Хайтов) „– Да, но той е просто **един** дръвник.“ (Ел. Пелин)

В руския език думата *один* може да изпълнява същите функции, каквито и българската *един*, например: „*Една бедна жена ... идваше да готви всяка сутрин и си отиваше на обед, без да се гледа на горецината*“ (Ем. Станев). – „*Одна бедная женщина ... каждое утро приходила стряпать, а в полдень, несмотря на жару, уходила домой*“ (Э. Станев). „*В една мразовита нощ, когато старият бор скърцаше под напора на вятъра, той умря в своето мрачно гнездо*“ (Ем. Станев) – „*В одну из морозных ночей, когда старая сосна скрипела под натиском ветра, он умер в своем огромном мрачном гнезде*“ (Э. Станев).

Но такава употреба на *один* в руския език е сравнително по-рядка, докато българската дума *един* в местоименното си значение се среща често в живата реч. Това може да бъде показано и в редица преводни еквиваленти: *Той е просто един глупак – Он просто какъвто-то дурак.* „– *Една баня в тази жега ще бъде чудесна – каза капитанът.*“ (Й. Радичков) – *Баньку бы какую в эту жару! Было бы чудесно – сказал капитан.* „*И нима смъртта на една птица, за която искам да ти разкажа, може да се сравнява със смъртта на едно човешко същество?*“ (Ем. Станев) – „*И разве смерть птицы, о чем я хочу тебе рассказать, может идти в какое-нибудь сравнение со смертью человеческого существа?*“ (Э. Станев).

2.3.2. В българския език *частицата си* служи като **средство за допълнително подчертаване, засилване на неопределеността**, едновременно придавайки някаква емоционално-експресивна отсянка. В живата реч, най-често

при изразяването на неопределеност, съчетана с пренебрежително отношение или липса на интерес, частицата стои в постпозиция и взаимодействия със съответното неопределително местоимение: *някой – някой си, някаква – някаква си, нечий – нечия си; еди-кой си, еди-какво си, еди-колко си* и др. Например: *„Дошъл **някой си** в нощта и иди му се доверявай!“* (Хар. Русев). *„Лазар имало **някакво си** там, измислено, дете пробивало всичко.“* (Н. Хайтов). *„Казват, че пристигнал **еди-кой си** големец“* (Л. Андрейчин). *„Вместо да препускат бясно, да гърмят с пищови, сега трябваше да се правят, че не са и чували за **някакъв си** годеж.“* (И. Петров).

В руския език не се среща частица с подобна функция. Способни да изразяват допълнително усилване или някакво емоционално-експресивно отношение (неудобство, ирония, недоверие, пренебрежителност и др.) притежават отделни неопределителни местоимения, обикновено в условията на подходящ контекст.

Например: *Он вспомнил эту ее еле заметную улыбку и вдруг ему стало **как-то** не по себе от того, что тогда не ответил ей. – Той си спомни за тази нейна едва доловима усмивка и изведнъж му стана **някак си** чогло, че тогава не ѝ отговори. Нашелся мне советчик, негодяй **какой-то!** – Ще ми дава той на мене акъл, **някакъв си** нехранимайко! Так мы же тогда и слыхом не слыхали о вакцине от **какой-то** „нильской лихорадки“ – Та ние дори не бяхме и чували за ваксина против **някаква си** „нилска треска“.*

2.3.3. Към допълнителните средства за изразяване на неопределеност се отнасят и **думи** – прилагателни, съществителни, числителни имена, наречия, **които са развили местоименни значения**. В условията на контекста значение за неопределеност реализират редица думи или съчетания от думи, например: *Допуснати са обаче и **известни** грешки* („някакви“). *„Постигнат е **определен** успех* („някакъв“). *Главата му ражда **всякакви** щуротии, за каквито нормалните хора дори и не помислят* („някакви“, „разни“).

Тук-таме по моста има вече пукнатини („на някои места“). *Усетих нещо като срязване в областта на корема* („някакво“). *Някой път и за това ще ти разкажа* („някога“) и др. Явлението е най-широко срещано в разговорната реч и в административно-деловия стил.

Понякога към значението за неопределеност се добавят смислови елементи на субективна оценка: „пренебрежителност“, „неприятен“ др. Например: *Пълнят главите на учениците с разни глупости* („някакви“, „различни“).

В руския език подобни „стилистични варианти“ също намират широка употреба – най-вече в административно-канцеларската и в разговорната реч. Местоименни значения за неопределеност могат да развиват някои прилагателни имена, съществителни имена, числителни, наречия. Например: *определенный успех* („някакъв успех“), *известный просчет* („някаква грешка“); *Смех – дело серьезное* („Смехът е сериозно нещо“), *Нечего тут байки мне (рас)сказывать* („Няма какво да ми говориш някакви измишльотини“); *Порой и так бывает* („Понякога и това се случва“); *Как-то один мудрый человек мне сказал* („Някога един мъдър човек ми беше казал“) и др.

2.3.4. Други контекстуално обусловени средства. Такива в българския език са например някои устойчиви словосъчетания и изрази: *Какви ли не щуротии още може да роди главата му. Говори ги едни, като на аба.* „През това време песните вървят... Пяха коя ли не. Алито си яде и сегиз-тогиз попоглежда към ловджииите. А те пяха каквото пяха, а че по едно време – кой беше, не мога да ти кажа – викна на Друля: ...“ (Н. Хайтов). „Подпре се с лакти на оградата, побъбрят едно-друго, Леко Алексов го кани да влезе, но хлебарят поклаща глава...“ (Й. Радичков). „Наредихме се криво-ляво и ето че зимата дойде“ (Ем. Станев).

От другите контекстуално обусловени средства в руския език доста разпространени са някои устойчиви съчетания и изрази: *Дом себе купил бог весть/ не весть какими средствами* („неизвестно с какви, с някакви неясни“). *Приехал ночью черт знает на чем и с утра – давай распоряжаться* – [Пристигнал] „с нещо/ неизвестно с какво“. „Ты смотри – у меня **в некотором роде** борода и грива, а у тебя еще волосы не отросли“ (М. Горький) – „[имам] нещо като брада и грива“. „Вижу, в углу какая-то девочка стоит: худенькая, белобрысая, косички висят жиденькие – во! – в палец толщиной. Одета **так себе, неважно**“ (В. Розов) – [Облечено] „как да е“.

Категорията *определеност-неопределеност* е една от няколкото характерни черти на различие между българския и руския език. Самият този факт вече събужда интерес към проблематиката на тази категория. Даже беглото сравнение с някоя от другите характерни отличителни черти между двата езика може да покаже, колко голяма е дълбочината на проблематиката на подобни явления. При безусловно доказана общност на произхода българският и руският език извървяват различен път към съвременното си състояние. Например, българският език постепенно загубва склонитбената (падежната) си система и преминава към аналитизъм, руският език напротив я запазва, като я променя и развива. Това от своя страна поражда въпроса, кога, как и с какви средства в системата на всеки от двата езика се изразяват едни и същи (тук разлика не би трябвало да има) отношения между думите.

Подобно разсъждение е приложимо и по отношение на появата и функционирането на определителния член, на формите за изразяване на определеност в българския език.

При наличие на исторически сходни дадености (показателните местоимения и др. фактори) в двата езика българският език постепенно развива в морфологически план определителния член (който при своята многофункционалност и полисемантичност в определени случаи взаимодейства или се конкурира с показателното местоимение). Руският език не е развил такова езиково явление, отсъствието му обаче се компенсира както с употребата на показателни местоименни форми, така и с помощта на други средства, реализирани в съответния контекст.

Днес може да бъде казано с увереност, че българската езиковедска наука има безспорен напредък в изучаването на членуването на имената. Това се потвърждава от голямото количество трудове, посветени на различни аспекти на тази специфична за българския език особеност. В същото време са недостатъчно разработени много от въпросите, свързани с мястото на определеността (и неопределеността) в езиковата структура, начините на формиране и функционално изразяване на съответните значения, сферите на взаимодействие и/или конкуренция на езиковите средства и др.

Съпоставителното изследване на две исторически близки езикови системи има сложната задача да разкрие не само видимите, формално изразените, прилики и различия между тях, но и да покаже, как в своето съвременно състояние те реализират едно или друго езиково (граматично, лексикално, словообразователно) значение, в кои сфери на езиковата структура се проявява дадено явление, по какъв начин то влиза във взаимодействие с останалите елементи на съответната езикова система.

Изборът на подхода към съпоставителния анализ „от значението към начините и средствата на изразяване“ налага по-широк подход, при който определеността като системно явление намира своята противоположност в структурата на езика, където обективно съществува неопределеността със

съответните начини и средства за изразяване (в лицето преди всичко на неопределителните местоимения, но не само).

Заедно с това се очертава и самата структурна характеристика на категорията *определеност-неопределеност* като единица, която е реално представена в езиковата структура с определено семантично съдържание и начини и средства за неговото изразяване. Такова разбиране позволява категорията *определеност-неопределеност* да бъде представена като единство на две противоположни значения, структурно представени от опозицията на два реда форми – основни и допълнителни (периферни) езикови единици, служещи за изразяване на съответните значения. Такава категориална структура, приложена към двата езика, е релевантна както на тяхната структурна организация, така и на целите и задачите на съпоставителния анализ.

Подробното съпоставително изучаване на значенията за *определеност* и *неопределеност*, на начините и средствата за тяхното изразяване позволява да бъдат разкрити особеностите на формиране на самите основни значения и допълнителните отсенки, които могат да ги съпътстват в практиката на речта. Съществени особености се наблюдават именно в този план, съответно в плана на тяхното изразяване. Заслужава внимание фактът, че при анализа се разкрива особената роля на контекста с динамиката на неговия строеж, както и на вътрешния контекст на думите като номинативни единици. Би могло да се каже, че самата категория *определеност-неопределеност* е тясно свързана с речевата практика, реализира се в живата реч, в която на преден план се извеждат нейните най-дълбоки функционални (семантични, стилистични, емоционално-експресивни) характеристики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрейчин, Л. Из въпросите и практиката на членуването в българския книжовен език. // Български език, 1958, кн. 1. С. 3–10.

2. Андрейчин, Л. Основна българска граматика. II изд. София, 1978.
3. Бондарко, А. В. К проблематике функционально-семантических категорий. // Вопросы языкознания, 1967, № 2.
4. Бондарко, А. В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград, 1971.
5. Бондарко, А. В. Теория морфологических категорий. Ленинград, 1976.
6. Бондарко, А. В. Грамматическое значение и смысл. Ленинград, 1978.
7. Георгиев, Ст. Българска морфология. Второ изд. Изд-во „Абагар“. Велико Търново, 1993.
8. Граматика на съвременния български книжовен език, т. II. Морфология. Изд-во на БАН. София, 1983.
9. Данчев, А. Съпоставително езикознание. Теория и методология. Унив. изд-во “Св. Климент Охридски”, София, 2001.
10. Димитрова, С. О принципах составления болгарско-русской сопоставительной грамматики. // Девятый международный симпозиум МАПРЯЛ. Доклады и сообщения. Велико Търново, 2006.
11. Иванчев, Св. Наблюдения върху употребата на члена в българския език. // Български език, 1957, № 6. С. 499–524.
12. Иванчев, Св. Към въпроса за генерично употребения подлог. // Език и литература, № 4, 1967. С. 147–148.
13. Иванчев, Св. Семантика и функциониране на показателното местоимение *този/той* в съвременния български книжовен език. // Св. Иванчев. Приноси в българското и славянското езикознание. София, 1978. С. 184–205.
14. Иванчев, Св. Приноси в българското и славянското езикознание. София, 1978.
15. Куцаров, Ив. Към въпроса за функционално-семантичните категории и взаимодействието помежду им. // Език и литература, 1979, № 2. С. 38–51.
16. Куцаров, Ив. Очерк по функционално-семантична граматика на българския език. Пловдив, 1985.
17. Маровска, В. Семантична общност между признаците определеност и относителност и функциите референтност и демонстративност. // Езикът на времето. Сборник статии по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров. УИ „Паисий Хилендарски“. Пловдив, 2012. С. 105–113.
18. Маслов, Ю. Граматика на българския език (Превод от руски език). София: „Наука и изкуство“, 1982.
19. Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. III -то изд.

София: „Наука и изкуство“, 1978.

20. Митев, Д. К вопросу о теоретико-методологических основах сопоставительной болгарско-русской грамматики (Общие проблемы, принципы и задачи сопоставительного исследования языков). // Аспекты контрастивного описания русского и болгарского языков. Выпуск второй. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2006. С. 5–30.

21. Митев, Д. Очерки по сопоставительной грамматике русского и болгарского языков (Морфология). Велико Търново: Изд-во „ИВИС“, 2012.

22. Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София. УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.

23. Ницолова, Р. За формалните промени при граматикализацията. // Езикът на времето. Сборник статии по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. 2012. С. 50–58.

24. Първев, Хр. Очерк по история на българската граматика. София, 1975.

25. Русская грамматика, т. I. Фонетика. Словообразование. Морфология. Москва: РАН, Изд-во „Наука“, 1980.

26. Стоянов, Ст. Употреба и значение на определителния член в съвременния български книжовен език. I част. Съществителни имена. // Годишник на СУ, ФФ, т. 53, 2. София, 1959.

27. Стоянов, Ст. Членуване на имената в българския език. София, 1965.

28. Стоянов, Ст. Граматическата категория определеност в българския език (Членуване на имената). София: ДИ „Народна просвета“, 1980.

29. Сятковский, С. Основные принципы сопоставительного анализа языков (статья первая). // Русский язык за рубежом. 1976, № 4.

30. Сятковский, С. Основные принципы сопоставительного анализа языков (статья вторая). // Русский язык за рубежом. 1976, № 5. С. 70–73.

31. Сятковски, С. За същността на съпоставителното езикознание. // Съпоставително езикознание, IX. 1984, № 5.

32. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Ленинград: „Наука“, 1987.

33. Цветкова, М. Към въпроса за съпоставителното изследване на единици от различни равнища на езиковата структура. // Съпоставително езикознание, VIII. 1983, № 6. С. 4548.

34. Ярцева, В. Н. О сопоставительном методе изучения языков. // Филологические науки, № 1, 1960.

35. Ярцева, В. Н. Контрастивная грамматика. Москва: Изд-во “Наука”, 1981.

ИЗТОЧНИЦИ

1. Пелин, Е. Край Воденицата. Елин Пелин. Съчинения, том 1 – Разкази 1901–1906, „Български писател“, 1972 г. (в текста – Е. Пелин).
2. Радичков, Й. По залез. Йордан Радичков. Педея земя. Разкази. Профиздат 1980. (в текста – Й. Радичков).
3. Дончев, А. Време разделно, Десето издание. Издателство „Български писател“; ДП „Георги Димитров“, София, 1986 г. (в текста – А. Дончев).
4. Вапцаров, Н. Огняроинтелигентска. Моторни песни. София: Захарий Стоянов, 2018. 92 с. (в текста – Н. Вапцаров).
5. Хайтов, Н. Диви разкази. София: Български писател, 1989, 367 с. (в текста – Н. Хайтов).
6. Величков, К. Писма от Рим, София, 1947. 311 с. (в текста – К. Величков).
7. Вазов, Ив. Под игото. София: Български писател. 1978, 415 с. (в текста – Ив. Вазов).
8. Талев, Д. Илинден. София: Захарий Стоянов. 2004, 868 с. (в текста – Д. Талев).
9. Йовков, Й. Вечери в Антимовския хан. София: Българска проза, 1988. 175 с. (в текста – Й. Йовков).
10. Станев, Ем. Избрани произведения в 3 тома. София: Български писател, 1977. (в текста – Ем. Станев).

REFERENCES

1. Andreychin, L. Iz vaprosite i praktikata na chlenuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik. // Balgarski ezik, 1958, kn. 1. S. 3–10.
2. Andreychin, L. Osnovna balgarska gramatika. II izd. Sofiya, 1978.
3. Bondarko, A. V. K problematike funktsionalno-semanticheskikh kategoriy. // Voprosay yazaykozniyaniya, 1967, № 2.
4. Bondarko, A. V. Grammaticheskaya kategoriya i kontekst. Leningrad, 1971.
5. Bondarko, A. V. Teoriya morfologicheskikh kategoriy. Leningrad, 1976.
6. Bondarko, A. V. Grammaticheskoe znachenie i smaysl. Leningrad, 1978.
7. Georgiev, St. Balgarska morfologiya. Vtoro izd. Izd-vo „Abagar“. Veliko Tarnovo, 1993.
8. Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik, t. II. Morfologiya. Izd-vo na BAN. Sofiya, 1983.

9. Danchev, A. Sapostavitelno ezikoznanie. Teoriya i metodologiya. Univ. izd-vo "Sv. Kliment Ohridski", Sofiya, 2001.
10. Dimitrova, S. O printsipah sostavleniya bolgarsko-russkoy sopostavitelnoy grammatiki. // Devyatyy mezhdunarodnyy simpozium MAPRYAL. Doklady i soobsheniya. Veliko Tarnovo, 2006.
11. Ivanchev, Sv. Nablyudeniya varhu upotrebata na chlena v balgarskiya ezik. // Balgarski ezik, 1957, № 6. S. 499–524.
12. Ivanchev, Sv. Kam vaprosa za generichno upotrebeniya podlog. // Ezik i literatura, № 4, 1967. S. 147–148.
13. Ivanchev, Sv. Semantika i funktsionirane na pokazatelnoto mestoimenie tozi/toya v savremenniya balgarski knizhoven ezik. // Sv. Ivanchev. Prinosi v balgarskoto i slavyanskoto ezikoznanie. Sofiya, 1978. S. 184–205.
14. Ivanchev, Sv. Prinosi v balgarskoto i slavyanskoto ezikoznanie. Sofiya, 1978.
15. Kutsarov, Iv. Kam vaprosa za funktsionalno-semantichnite kategorii i vzaimodeystvieto pomezhdu im. // Ezik i literatura, 1979, № 2. S. 38–51.
16. Kutsarov, Iv. Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik. Plovdiv, 1985.
17. Marovska, V. Semantichna obshtnost mezhdurazpriznatsite opredelenost i odnositelnost i funktsiite referentnost i demonstrativnost. // Ezikat na vremeto. Sbornik statii po sluchay 70-godishniya yubiley na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov. UI „Paisiy Hilendarski“. Plovdiv, 2012. S. 105–113.
18. Maslov, Yu. Gramatika na balgarskiya ezik (Prevod ot ruski ezik). Sofiya: „Nauka i izkustvo“, 1982.
19. Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. III -to izd. Sofiya: „Nauka i izkustvo“, 1978.
20. Mitev, D. K voprosu o teoretiko-metodologicheskikh osnovah sopostavitelnoy bolgarsko-russkoy grammatiki (Obshtie problemay, printsipay i zadachi sopostavitelnogo issledovaniya yazaykov). // Aspektay kontrastivnogo opisaniya russkogo i bolgarskogo yazaykov. Vaypusk vtoroy. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 2006. S. 5–30.
21. Mitev, D. Ocherki po sopostavitelnoy grammatike russkogo i bolgarskogo yazaykov (Morfologiya). Veliko Tarnovo: Izd-vo „IVIS“, 2012.
22. Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofiya. UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2008.
23. Nitsolova, R. Za formalnite promeni pri gramatikalizatsiyata. // Ezikat na vremeto. Sbornik statii po sluchay 70-godishniya yubiley na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“. 2012. S. 50–58.
24. Parvev, Hr. Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika. Sofiya, 1975.
25. Russkaya grammatika, t. I. Fonetika. Slovoobrazovanie. Morfologiya. Moskva: RAN, Izd-vo „Nauka“, 1980.

26. Stoyanov, St. Upotreba i znachenie na opredelitelniya chlen v savremenniya balgarski knizhoven ezik. I chast. Sashtestvitelni imena. // Godishnik na SU, FF, t. 53, 2. Sofiya, 1959.
27. Stoyanov, St. Chlenuvane na imenata v balgarskiya ezik. Sofiya, 1965.
28. Stoyanov, St. Gramaticheskata kategoriya opredelenost v balgarskiya ezik (Chlenuvane na imenata). Sofiya: DI „Narodna prosveta“, 1980.
29. Syatkovskiy, S. Osnovnaye printsipay sopostavitelnogo analiza yazaykov (statyya pervaya). // Russkiy yazayk za rubezhom. 1976, № 4.
30. Syatkovskiy, S. Osnovnaye printsipay sopostavitelnogo analiza yazaykov (statyya vtoraya). // Russkiy yazayk za rubezhom. 1976, № 5. S. 70–73.
31. Syatkovski, S. Za sashtnostta na sapostavitelnoto ezikoznanie. // Sapostavitelno ezikoznanie, IH. 1984, № 5.
32. Teoriya funktsionalnoy grammatiki. Vvedenie. Aspektualynosty. Vremennaya lokalizovannosty. Taksis. Leningrad: „Nauka“, 1987.
33. Tsvetkova, M. Kam vaprosa za sapostavitelnoto izsledvane na edinitisi ot razlichni ravnishta na ezikovata struktura. // Sapostavitelno ezikoznanie, VIII. 1983, № 6. S. 45–48.
34. Yartseva, V. N. O sopostavitelnom metode izucheniya yazaykov. // Filologicheskie nauki, № 1, 1960.
35. Yartseva, V. N. Kontrastivnaya grammatika. Moskva: Izd-vo “Nauka”, 1981.

Дамян Митев

доцент, доктор на филологическите науки,
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
гр. Шумен, България
dmitev@abv.bg

ПРОЯВИ НА НЕТИКЕТА В СОЦИАЛНИТЕ МРЕЖИ

Стефка Александрова

Анотация: В изследването се разглеждат етикетните поздравителни формули за предаване на прагматични намерения, характерни за нетикета в социалните мрежи. Направен е преглед и на спецификите на интернет езика. Вниманието е фокусирано върху изразяването на учтивост като условие за успешна комуникация в най-разпространената форма на виртуалната общност, чрез която се създават и поддържат взаимодействия и отношения между отделни индивиди и групи от хора – Facebook. Приемаме Facebook като виртуална обществена сцена, която отразява новите условия и конвенции на реалната междуличностна комуникация. Ексерпираният материал е от четири разнородни по интереси групи във Facebook.

Ключови думи: нетикет; социални мрежи; учтивост; компютърно опосредствано общуване; етикетни средства за поздрав

MANIFESTATIONS OF NETIQUET IN SOCIAL NETWORKS

Stefka Aleksandrova

Abstract: The study examines the etiquette greeting formulas for conveying pragmatic intentions, characteristic of netiquette in social networks. The specifics of the Internet language were also reviewed. The focus of the research is on the expression of politeness as a condition for successful communication in the most widespread form of the virtual community through which interactions and relationships between individuals and groups of people are created and maintained – Facebook. We accept Facebook as a virtual public scene that reflects the new conditions and conventions of real interpersonal communication. The excerpted material is from four Facebook groups with diverse interests.

Key words: netiquette; social networks; politeness; computer-mediated communication; label means for greeting

DOI: <https://doi.org/10.46687/YIKV5888>

Технологиите според А. Ескобар не са културно неутрални и създават нов културен ред – „киберкултура“, чиито корени „се намират в културните и социалните матрици на модерността“ [по 24, с. 7]. Наред с реалното общуване и в киберпространството важат правила и норми за етично общуване, които трябва да се спазват – т. нар. *нетикет* и те се отнасят както към съдържанието, така и към формата на общуване. Онлайн пространството изисква адаптиране на традиционните средства на речевия етикет, включително и на стратегиите (и съответните тактики) за изразяване на учтивост към новите онлайн условия, тъй като може да се каже, че интернет е виртуално продължение на много от реалните ни дейности. В наши дни виртуалното и реалното съществуват в симбиоза, преплитат се, допълват се, а „създадените взаимодействия лесно и често преминават от виртуалното към физическото пространство и обратно“ [6, с. 64]. Освен това мрежата е място, в което „всеки може да „отиде“ където поиска, да общува, с когото си поиска и да си „тръгне“, когато поиска“ [3, с. 293].

Сравнително новият „монолексемен“ термин „нетикет“ като „сложно съставно съкращение“ [21, с. 186–187] събира в себе си понятията интернет и етика (Фрайермут предлага да се нарича „комуникет“ [по 7, с. 30]) за означаване на „набор от правила за добри нрави в Интернет“ с характерни специални средства за предаване на прагматични намерения [20, с. 149]. М. Хайтмайер и Р. Шимелфениг определят нетикета като набор от дигитални социални норми, които ръководят компютърно опосредстваното общуване, както и общите правила на поведение и разбирането за удачно поведение при онлайн взаимодействие [31, с. 2, 15]. Р. Коцев го дефинира като „система от устойчиви формули за комуникация, които са приети и предписани от компютърното общество и служат за установяване на контакт между събеседниците, за поддържане на общуването в избрана тоналност“ [16, с. 146]. Тук правим опит да

разгледаме нетикета в малко по-широки граници, не само като набор от предписани правила за етикетно поведение, а като съвкупност от приетите правила и адекватно използваните стратегии за учтиво онлайн общуване.

Все още сравнително малко автори фокусират своето внимание върху спецификите на нетикета. Според Солер-Коста и др. емпиричната и концептуалната работа е оскъдна, липсва „ясна линия на изследване“, терминът се използва твърде свободно [28, с. 6, цит. по 31, с. 4]. Предположението на И. Евсеева за предстоящия дълъг път до достигането на окончателни изводи за съществуването на установени норми и формулировки на правилата за вербална комуникация [10, с. 182] засега се оказва вярно. Освен дълъг, според нас този път е и труден. Трудността идва от възможността за анонимност на онлайн потребителите, от бързите темпове на постоянно въвежданите нови технологии, оказващи влияние върху виртуалното общуване, и които според Л. Кирова водят до културни последиствия за характера на самата компютърно опосредствана среда, налага се непрекъснато следене на динамиката на процесите [13¹]. М. Хайтмайер и Р. Шимелфениг изразяват сходно мнение – фокусът на изследователите на нетикета може да покаже само „моментна снимка“ на неговата употреба [31, с. 2]. Това, от друга страна, дава възможност да се съпоставят различните етапи на развитие и утвърждаване на „ситуативните номинации“ във виртуалната речева дейност.

Интересът към тази нова форма на речевия етикет датира от изследването на В. Ший, проучване на нетикета провеждат още Л. Шеверман и Г. Тейлър, Д. Кристъл, И. Евсеева, Св. Йонова, И. Минчук, А. Мойсейко, Л. Дускаева, А. Трофилова и О. Мосалова, М. Рябова, М. Хатмайер и Р. Шимелфениг и др. И в българската

¹ При цитиране на електронен източник в изследването се посочва само годината на материала.

лингвистична литература проблематиката на нетикета започва да набира интерес. Сред изследователите, които разглеждат различни негови аспекти, се нареждат: М. Грозева, В. Ангелова и Г. Маринов, И. Мавродиева, Р. Коцев, Г. Георгиева и др.

В настоящото изследване се фокусираме върху нетикета основно в социалните мрежи и по-конкретно във Facebook (Фейсбук). Социалните мрежи са най-разпространената форма на виртуална общност, чрез която се създават и поддържат взаимодействия и отношения между отделни индивиди (и групи от хора) „посредством възможностите за социална интеракция, предоставяни от софтуерните платформи за медийна дейност“ [22, с. 103]. Техен предвестник според М. Манева са т. нар. „уики“ – „местата, предназначени за колективно създаване на уебстраници от голям брой хора, механизъм на групова комуникация, фокусиран върху изграждането на общности, чрез който всеки може да публикува, редактира и променя текстове в общо информационно поле“ [19, с. 215]. Предвид, че социалните мрежи са проява и продукт на „социална и комуникативна взаимосвързаност и взаимоотношения между представителите на информационното мрежово общество“, П. Атанасов ги определя като уебпространствен конструкт [2, с. 447]. На фона на ежедневното разрастване на интернет ресурсите напълно правдоподобно звучи заключението на А. Мурад, че базата данни на социалните мрежи „съдържа повече информация за човека, отколкото тази, с която разполагат роднините му“ [2, с. 448]. Съществуваща от 2004 г. като платформа за онлайн комуникация, Facebook е една от най-използваните социални мрежи в българското виртуално пространство, често и основателно е наричана социален феномен – чрез нея може да се търси и получава информация, да се общува, да се споделя, да се рекламира, да се използва за развлечение, търговия и бизнес.

Комуникацията в социалните мрежи се определя като

синхронна, тъй като се осъществява в реално време, за разлика от социалните медии, в които тя е асинхронна, поради наличие на неедновременно общуване: адресантите изпращат съобщенията си, а адресатите ги четат в „нереално“ време – обикновено в по-късен времеви етап. Непрекъснатото развитие на технологиите (веднага получаваме известие за ново съобщение, имейл, коментар на постинг) обаче в много от случаите доближава асинхронните жанрове до синхронните. И тъй като основно синхронността или асинхронността на комуникацията зависи „от това дали си на линия в момента на нейното получаване“ [13], може да се говори и за хибридна комуникация.

Общуването в интернет е компютърно опосредствано общуване, при което се използва писмената реч, но опростена откъм конструкции, за да се доближи до спонтанната устна реч. Интернет комуникацията „скъсява времето и разстоянието, позволява смесването на знакови системи, текстови видове и жанрове, създава предпоставки за осезаемо взаимодействие между писмената и разговорната реч, за появата на нови словообразователни модели“ [7, с. 8–9]. Въпросът за типологията на интернет езика се оказва труден и се определя от изследователите по различен начин (на преден план се изтъкват признаци от писмения или устния му облик). Дефиниран е като „странна смесица от устни и писмени компоненти“ [17, с. 124]; „писмена устност“, „концептуална устна реч“, „убедидialekt“ [7; 8, с. 204]; „писмена форма на устна реч“, в която и двете форми на съществуване на езика не съвпадат с традиционните представи нито за устната, нито за писмената реч“ [11, с. 203]; „написана форма на устен разговор“, „писмен разговор“ [25, с. 43] или както Е. Буторина и Р. Коцев го наричат „писмена разговорна реч“ [5; 16, с. 146]. Сходна е позицията на Б. Тодорова, според която езикът в интернет е неформална разговорна писмена реч [26], подобно е мнението и на И. Евсеева [10, с. 149]. Ст. Буров го определя като „трети

език“ – „трета форма на езика наред с конвенционалната писмена и устна форма“, „така нар. писмена форма на устната разговорна реч“ [4, с. 40]. За Д. Кристъл той е „трета среда“, развиваща се по собствени систематични правила, за да отговаря на новите условия [29, с. 124]. Според Св. Йонова компютърно опосредстваната комуникация осигурява възможност за пресичане на две несиметрични качества – писмена форма на изпълнение и естествена форма на комуникация [12, с. 9], предвид, че устната разговорна реч „започва да се възпроизвежда „по необходимост“ със средствата на стандартното българско писмо“ [4, с. 40]. В свои изследвания Р. Коцев [14, с. 218; 15, с. 117] изразява мнение за съществуваща след време възможност писмената разговорна реч да се превърне в трети член в континуума, в който са разположени писмената и устната реч, защото притежава особеностите и на устната, и на писмената реч, но без да ги припокрива.

Особеностите на речта са специфични в зависимост от жанра на интернет общуването, в който се публикува: там, където преобладават обществените, политическите, образователните проблематики (в асинхронните жанрове) речта се доближава до писмената, а там, където се обсъждат предимно битови и различни житейски теми (най-вече в синхронните жанрове) – речта повече наподобява устната.

Липсата на визуален контакт „изкривява“ възприятието ни за правилно и неправилно, за етично и неетично, за учтиво и неучтиво. Това се отнася най-вече за компонентите на традиционния речев етикет, които се проявяват в интернет общуването. Освен липсата на визуален контакт, върху избора на етикетни формули в социалните мрежи влияние оказват: индиректността на комуникацията, спомагаща за премисляне на изказването и елиминираща нуждата от незабавно действие; икономията на използваните средства с цел бързина и пестене на усилия; времевият диапазон между получаване и изпращане на съобщения; характеристиките на

комуникаращите (възраст, пол, социален опит) и т.н. Самите понятия „приятел“ и „приятелство“ придобиват във виртуалното пространство различна конотация, по-скоро служат за установяване на комуникативни връзки между участниците, което дава основание на Л. Дускаева да определи тяхното значение като синоними на термина „връзка“ – когато човек има стотици „приятели“ в интернет, взаимният емоционален компонент на концепцията се изкривява [30, с. 61].

В настоящото изследване, което е част от по-мощно проучване, анализираме етикетната писмена разговорна реч (конкретно поздравителните формули) в социалните мрежи с оглед на влиятелния модел за учтивост на П. Браун и Ст. Левинсън, като се съобразяваме и с важната предпоставка за извършване на речева дейност – комуникативната компетентност на участниците в речевата интеракция, т.е. способността и културните познания на говорещия да ползва и интерпретира езиковите единици, уменията за социокомуникативно взаимодействие. Приемаме схващането на Д. Мангачева за общуването като единство от форма на социално взаимодействие и конкретна личностна реализация [18, с. 16]. Макар и подчинено на конкретна интенционалност, общуването се влияе и от възникващи в момента на взаимодействието обстоятелства.

Речевото общуване, в това число и интернет общуването, се ръководи от идеята за постигане на определени намерения на говорещия (пишещия), което започва още с установяването на контакт чрез началните поздрави. За тяхното изпълнение от важност са двете правила на Р. Лейкъф [32, с. 296–298]: бъди ясен (обединява правилата на разговора на П. Грайс) и бъди учтив, което включва три максими: Не (се) налагай (свързана е с дистанцията и спада към формалната учтивост); Предоставяй възможности за избор (спада към неформалната учтивост) и Направи така, че събеседникът ти да се чувства добре, бъди приятелски

настроен (отнася се към интимната учтивост).

П. Браун и Ст. Левинсън разглеждат диалектически два аспекта на „лицето“ (образа, публичната представа, имиджа) – едно от ключовите понятия в техния модел: положителен (позитивен) образ – включва желанието за одобрение и общност и отрицателен (негативен) образ – преобладава желанието за безпрепятственост и независимост [27, с. 13, 62]. Всеки иска да остави у другите добро впечатление за себе си, да придобие положителен обществен образ, но същевременно е налице и желание да пази личното си пространство. В „идеална“ комуникация двата образа са в равновесие, но в реалната – съществуват действия, които го заплашват, и които биват няколко типа в зависимост от това кое лице заплашват и дали застрашават лицето на говорещия (пищещия), или това на слушащия (четящия). Тези действия са част от естествения ход на нормалното формално и неформално общуване и като главна стратегия за избягване или свеждане до минимум на тези действия служи именно учтивостта.

Изхождайки от двойната природа на лицето (образа), учтивостта се разглежда от П. Браун и Ст. Левинсън като положителна и отрицателна. Положителната учтивост извежда на преден план желанието за общност и взаимна ангажираност в постигането на комуникативната цел, проявата на солидарност, съчувствие, на интерес. Основният момент при отрицателната учтивост е правото на лична свобода и лична територия без вмешателство, поддържане на дистанция между комуникиращите. Според Браун и Левинсън по-голяма роля има отрицателната учтивост. Същността на учтивото поведение е поддържане на баланс между демонстрацията на солидарност и запазването на дистанцията чрез прилагане на адекватни похвати на стратегиите за положителна и отрицателна учтивост.

Ексерпираният материал е от няколко произволно избрани и различни по интереси отворени (публични) и

затворени (поверителни) Фейсбук групи. Отворени са групите: *Санаториуми по програмата на НОИ* и *Как да направя ремонт у дома*, затворените групи са: *Да пишем и да говорим на български език* и *Режимът Атанас Узунов – оригинал – отслабвай и бъди здрав!*. Това са четири от многото и разнородни групи, които съществуват в онлайн пространството, обединили абонати на Фейсбук на базата на сходни интереси и проблеми. С най-многобройна аудитория (669 511 хиляди членове²) е *Как да направя ремонт у дома*, което е разбираемо предвид битовата тема за всякакъв вид ремонтни дейности и подобрения в дома, която вълнува всеки в даден житейски момент. Втората по многобройност група (458 699 хиляди членове) е създадена от А. Узунов за модифицирания от самия него кетогенен режим на хранене, основан на нисковъглеводороден прием на храна с цел подобряване на здравословното състояние и намаляване на телесното тегло. Групата *Санаториуми по програмата на НОИ* (238 544 хиляди членове) е за всички, които се интересуват от условията на пребиваване и от провежданите процедури в здравните заведения за профилактика и рехабилитация. Най-малобройна е затворената група *Да пишем и да говорим на български език* (46 114 хиляди членове), създадена както пише в анонса на групата за „любознателни и наблюдателни почитатели на българския език, които се стремят да пишат правилно и виждат красота във всяка дума“. По разбираеми причини имената (профилите) на потребителите ще бъдат сведени само до инициалите им. Запазени са правописните и пунктуационните особености на постовете и коментарите, независимо от отклоненията от правописната и пунктуационната норма, те не са обект на настоящото изследване.

² Данните за броя на членовете в групите са актуални към 1 август 2024 г.

От значение за отключване на хармонична интеракция са началните поздрави – чрез тях се изпълнява една от основните социални функции на общуването – установяването на контакт. Макар и определяни като стереотипни (клиширани) етикетни формули, тъй като съществуват в готов вид, поздравите спомагат за сближаване и добро отношение, чрез тях едновременно се създава положително първоначално впечатление за адресанта и се утвърждава социалното значение за адресата. С основание Н. Павлова определя поздрава като „контактоустановяващ метакомуникатив”, представляващ ритуализирано изказване със специализирани за инициализацията на общуването средства [23, с. 16], като акт на вербален подарък, който „ласкае“ отрицателния образ на събеседника [23, с. 14], защото е свързан със стремежа за одобрение и близост. Въпреки това не са изолирани случаите на пренебрегване на ритуализираната размяна на поздрави. Тъй като в разглежданите групи чрез публикациите обикновено се търси съвет, отправят се въпроси, предложения, все пак отсъствието на инициални поздравителни формули не е твърде честа практика. Поради желание за постигане на бързина и за минимизиране на усилията при писменото предаване на мислите, някои от потребителите във Фейсбук пропускат тази встъпителна част от общуването, която се изпълнява автоматично, но като норма обикновено се очаква. Когато ритуалният поздрав липсва, неговото отсъствие бива забелязано и това нарушение на конвенциите може да се възприеме като неучтивост и да попречи за едно по-благодатно протичане на речевия обмен на информация, мнения или чувства. Показателни в това отношение са следващите примери:

(1)Интересувам се ще има ли програма по НОЙ за Марикостиново (И.П. – Санаториуми по програмата на НОИ)

(2)Търся място по КП от 8ми август..за СБР Св.Мина

Вършец... (С.В. – Санаториуми по програмата на НОИ)

(3) Аз имам питане във връзка с процедурите с кал в Сбр Бургаски минерални бани. След две седмици имам резервация за там, миналата година нямаше доставка на кал и беше платено, тази година как е от някой, който е там в момента или е ходил тая година. (С. И. – Санаториуми по програмата на НОИ)

(4) Търся жокер "Помощ от другарче". За съжаление попаднах на не особено похватен мебелест и за втори път имам драма с гардероба. (F.R. – Как да направя ремонт у дома)

Интересен е четвъртият пример, който стратегически компенсира липсата на инициализация на речевата дейност с прилагане на стратегия на положителната учтивост за сближаване и емпатия. Тя се осъществява чрез семантичния маркер за илокутивна сила – лексемата „помощ“ (не търсене на съвет, а зов за такъв), докато за привличане на вниманието и инкорпориране с другите служи фокусиращият оператор – деминутивът „другарче“, който изпълнява емоционално-експресивна функция. Така е предотвратен евентуален риск от действие, което би застрашило положителното лице на адресата.

Именно чрез поздрава изказването има шанс да постигне вложеното от адресанта намерение и същевременно да предизвика у адресата желание за участие в интеракцията. Това ясно личи от примерите (5), (6) и (7):

(5) Добро утро на всички! Да попитам, някой пробвал ли е да прави режимно сладко от череши? И ако да, ако може да сподели рецепта. Желая ви хубав и ползотворен ден! (S. P. Режимът Атанас Узунов – оригинал – отслабвай и бъди здрав!)

(6) Здравейте отзиви за Свети Мина² Ветрен има ли процедури с минерална вода. Условиата добри ли са. Има ли паркинг за автомобила ни. (И. К. Санаториуми по програмата на НОИ)

(7) Привет на всички, имам интересен казус - наскоро приключихме основен ремонт на баня в панелка в София и остана

да се довърши тавана. [...] Ще се радвам ако хора с опит споделят варианти за други решения (евентуално по-лесни за изпълнение от тотален лаик), както и конкретни марки материали, от които са доволни. Бих бил особено благодарен и от споделянето на тънкости при съответните операции. Благодаря предварително за отделеното време! (И. А. Как да направя ремонт у дома?)

От представената малка извадка се установява рядката употреба на универсалните поздрави, указващи времето на денонощието (*добро утро/добър ден/добър вечер*). Избягването им в компютърно опосредстваната комуникация е разбираемо, предвид, че времето на кодиране и декодиране често не съвпада. С най-голяма честотност присъства неутрално стилистичният поздрав *здравейте*, който при общуването във фейсбук групите, от една страна, не е употребен в учтивата си форма, защото е предназначен към множество от хора, но от друга страна, се явява учтив израз в условия на асиметрични отношения, в каквито попадат различните по възраст и статус комуниканти.

В предходно наше изследване [1] чрез анкетно проучване бе установен нисък процентен дял на предпочитание на употребата, особено от младите хора, на поздрава по чужд модел *привет*, но за интернет комуникацията в социалните мрежи той се оказва много „удобен, поради факта, че не е маркиран по отношение на ти / Вие общуването“ [9, с. 25].

В ексцерпирания материал се откриват единични публикации с некоректна употреба в ед. ч. вместо учтивата форма (както е в *пример 8*), което е в разрез с морфологичния начин за изразяване на уважителност към непознат събеседник. В конкретния случай поздравът е изписан с главни букви и вероятната интенция на комуникацията е, че това е достатъчна персонална проява на учтивост към всеки от евентуалните събеседници. Така обаче само се подчертава липсата на учтивата форма:

(8) *ЗДРАВЕЙ!* Интересува ме цената на квадратен метър за поставяне на плочки в двора.. (М. С. Как да направя ремонт у дома?)

Често поздравите се придружават, дори се заместват изцяло с обръщения и това е видно от следващите примери:

(9) *Група грах с свинско мога ли да ям* (Е. С. Режимът – Атанас Узунов – оригинал – отслабвай и бъди здрав)

(10) *Хора, днес купих смесител за кухня и останах неприятно изненадана [...]* (Б. Ж. Как да направя ремонт у дома?)

(11) *Приятели, как се пишат правилно следните изречения: "Не видях никой/никого, който да чака.", "Няма никой/никого, който да влезе." и "Няма никой/никого, който/когото да попитам."?* (N. S. Да пишем и да говорим правилно на български език)

С обръщението *група* в пример (9) е приложена една от тактиките на стратегията за положителната учтивост – подчертава се желанието за сплотеност и съобщност с другите, осъществен е призив за взаимна ангажираност. Пример (10) е показателен за опит чрез неутралната форма за адресация *хора* да се постигне непринуденост и да се избегнат апелативи, които биха звучали твърде официално с оглед битовизма на публикацията или пък обратното – към фамилиарничене с аудиторията. И в пример (11) е проявена положителна учтивост чрез обръщението *приятели*, като същевременно, в ролята си на псевдообръщение, то може да се разглежда като „илокутивна принуда“ адресатът да изрази своето комуникативно поведение според „дадения сценарий“.

В роля на поздрави в следващите примери влизат различни лексикални изрази, перформативни глаголи, въпросителни изрази.

(12) *Моля за отзиви за СБР НК Банкя!* (Г. М. Санаториуми по програмата на НОИ)

Това, че перформативният глагол *моля* не е в съчетание с кратка местоименна винителна форма, намалява строгостта и натиска на молбата и в ролята си на маркер за учтивост привлича вниманието на адресатите дотолкова, че да откликнат и съдействат с изказване на мнение. Въпреки по-ниската степен на учтивост, изразена само чрез перформатива *моля*, изказването е учтиво.

(13) Какво ще кажете за толкова популярния във ФБ коментар "Респект" вместо "(Достойно за) уважение"? (С. Г. Да пишем и да говорим правилно на български)

Използваната конструкция не е в противоречие с нетикета (неутрално-всекидневна тоналност) – спазена е учтивата форма, но от друга страна, при директното преминаване към същинската част на комуникацията чрез въпрос, липсата на поздравителна формула е осезаема.

(14) Извинявам се за въпросът ми, но може ли да ми обясните малко по подробно храненето 16/8, 18/6, 23/1 или 12/12 (V. D. Режимът Атанас Узунов – оригинал)

Заместването на поздрав с перформативен глагол за конвенционално извинение, последван от безличната форма на модалния глагол служи за привличане вниманието на адресатите и същевременно прави отправената молба приемлива, оттам и цялото изказване – учтиво. С използването на кондиционална глаголна форма, би се засилил оттенъкът на деликатност и учтивост чрез подчертаване на социалната дистанция, в случая отправяне на молба към непознати събеседници.

Поздравителни етикетни формули се отправят не само за стартиране на началото на комуникацията, но и при нейното преустановяване, както и за отправяне на поздравление, пожелание, също така често се съвместяват с изрази на удовлетворение от реализирания се контакт, с

благодарности, с комплименти. Универсалните за приключване на реалното речево общуване поздравии (*довиждане, до скоро виждане (до скоро), чао, хайде*), които спадат към утвърждаващите ритуали (по класификацията на Гофман), не са често използвани в условията на онлайн комуникацията в социалните мрежи – обикновено те се заменят с поздравии-пожелания, с благодарност (или едновременно с двата речеви акта), както е в следващите примери:

(15) [...] *Хубава неделя и успешна седмица (М. К. Режимът Атанас Узунов – оригинал – отслабвай и бъди здрав!)*

(16) [...] *Хубав да ви е денят, и благодаря! (Л. А. Как да направя ремонт у дома?)*

(17) [...] *Слънчев и усмихнат ден на всички ! (Н. Н.Т. Как да направя ремонт у дома?)*

(18) [...] *Благодаря! Бъдете живи и здрави! (Р. Г. Санаториуми по програмата на НОИ)*

Поздравът-пожелание (*пример 15 и 17*) позволява на говорещия (пишещия) да изяви собствената си индивидуалност чрез творческия си репертоар с избор на най-подходящия и оригинален поздрав, с който да демонстрира дружелюбност и да „приласкае“ образа на събеседника си. Когато комуникантът преследва конкретна цел, той прибегва до разнообразни средства, някои от тях не толкова специфични за неговия рутинен репертоар, но постигането на това, към което се стреми, ръководи избора точно на тези средства, които употребява в конкретното речево общуване. Комбинацията на пожелание с отправяне на благодарност, придружена от императивна форма (*пример 16 и 18*) е израз на положителна учтивост и удачен начин за приключване на общуването, за да остави чувство за безконфликтно и ползотворно проведена комуникация.

Дотук разгледахме една малка част от проявите на нетикета, съсредоточени само върху началните и финалните етикетни формули, възпроизвеждани предимно в повтарящи се ситуации. Установихме следните характерни за нетикета специфики:

Рядка употреба на традиционните неутрално стилистични поздрави *добро утро/добър ден/добър вечер* – поради различния период на кодиране и декодиране;

Най-широко предпочитаният начален поздрав е *здравейте*;

Високочестотна употреба на *привет* в нетикета за разлика от реалния речев етикет;

Заместване на началните поздрави с обръщения;

Замяна в условията на онлайн комуникацията в социалните мрежи на универсалните за приключване на реалното речево общуване поздрави (*довиждаме, до скоро виждаме (до скоро), чао, хайде*) с поздрави-пожелания;

Прилагане предимно на стратегии за положителна учтивост.

Вниманието бе фокусирано основно върху единични изказвания в компютърно опосредстваната комуникация, които предполагат ясни комуникативни цели. Следващата стъпка в проучването на проявите в нетикета включва по-широк обем от обмяната на взаимодействията в социалните мрежи. За да се осъществи намерението на адресанта, т.е. то да бъде разпознато от адресата, трябва да се използват думи и изрази, които са предписани да се употребяват. А тези предписания може да се намерят в правилата за учтивото речево говорене – в речевия етикет, а в онлайн общуването – в нетикета.

БЛАГОДАРНОСТ

Тази работа е подкрепена от Министерството на образованието и науката по Националната програма за научни изследвания „Млади учени и постдокторанти – 2“.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова, С. Изразяване на учтивост в българското речево общуване. Шумен, 2022. 198 с.

2. Атанасов, П. Социални мрежи и организации. Конфликти и кризи // Новата идея на образованието, т.1, Бургас: УИ БСУ, 2016. С. 446–

453.

3. Будава, С. За „тъмната“ страна на социалните мрежи // Психологически изследвания, кн. 2, София: „Проф. М. Дринов“, 2011. С. 231–238.

4. Буров, С. Когнитивният фактор за граматическите изменения // Български език / Приложение, 2021. С. 30–49.

5. Буторина Е. А поговорить? Интернет как лингвистический феномен. URL: <https://gramota.ru/journal/stati/pravila-i-normy/a-pogovorit-internet-kak-lingvisticheskiy-fenomen/1999/> (дата на достъп 2.08.2024 г.).

6. Георгиева, Г. Човекът във виртуалната общност // Медиалог, бр.4, 2018. URL: www.medialog-bg.com (дата на достъп 28.07.2024 г.).

7. Грозева, М. Езикът в интернет // София: ЛЦ Ромел, 2011.

8. Грозева, М. Отново за езика в интернет // Проглас, т. 26, бр.2. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2017. С. 202–209.

9. Джонова, М. и кол. Поздравите в устната реч. // Българска реч. г. XX, кн. 1. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014. С. 22–28.

10. Евсева, И. В. Выпросы нетикета: обращение на „ты“ и „вы“ в интернет-сети // Вестник КемГУ, №4 (52), т. 3. Кемерово – издание, 2012. С. 179–183.

11. Ефремов В. А. Речевая агрессия в интернет-дискурсе: случай группы «Vuceta rosa» // Language and Power in Discourses of Conflict. Hrsg. M. Scharlaj, Berlin u.a. Peter Lang, 2020. С. 203–230.

12. Йонова, В. С. Лингвистика нового языкового сознания и информационных технологий // Вестник Волгоградского государственного университета, сер.2, Языкознание, 2016. С. 6–15.

13. Кирова, Л. Виртуалните общности и компютърно опосредстваната комуникация днес. Социалните мрежи // Реторика и комуникации, бр. 9, 2013. URL: <http://rhetoric.bg> (дата на достъпа 02.08.2024 г.)

14. Коцев, Р. За видовете интернет форуми по съдържание // Проглас, т. 26, кн.2, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2017. С. 216–226.

15. Коцев, Р. За един случай на синтактична минимизация в интернет комуникацията // Език свещен. Юбилеен сборник по случай 70-годишнината на проф. д-р П. Радева. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2017. С. 116–126.

16. Коцев, Р. Още веднъж за асиметрията в асинхронната интернет комуникация // Годишник на Шуменския университет "Епископ Константин Преславски". Факултет по хуманитарни науки, №1, 2017. С. 143–155.

17. Кронгауз, М. Русский язык на грани нервного срыва. // Москва: Знак: Языки славянских культур. Москва, 2007, 232 С.

18. Мангачева, И. Диалогичното единство подкана – отговор (върху материал от португалски език). София: Изток-Запад, 2012. 237 с.
19. Манева, М. Сравнителен анализ на новите и традиционните медии // Годишник на БСУ, №1, т. XXXVI. Бургас: УИ БСУ, 2017. С. 213–229.
20. Минчук, И. И. Нетикет виртуалното общество: формулы приветствия в поликултурной среде // Славянский мир и национальная речевая культура в современной коммуникации. Гродно: ГрГУ им. Ял Купалы, 2018. С. 148–152.
21. Николова, Д. Структурные особенности ИТ-лексики рядового пользователя в русском и болгарском языках. // Доклады от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, т. II. София: „Проф. Марин Дринов“, 2021. С. 181–190.
22. Павлова, Ил. Механизми на влияние в социалните мрежи // Реторика и комуникации, бр.42, 2020, С. 102–115.
23. Павлова, Н. Здравей! Как си, приятелю? Речевиет акт на поздрав в българския език // Българска реч. г. XX, кн. 1. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014. С. 9–21.
24. Пейчева Л. Добре дошли в Киберия. Записки от дигиталния терен // (съст. А. Илиева, Л. Гергова, Л. Пейчева, Св. Казаларска) /София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 2014.
25. Пехливанова, П. Буров, С. Между писмената и устната комуникация (Наблюдения върху езика във форумите на интернет) // Проблеми на устната комуникация, т.8. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010. С. 41–51.
26. Тодорова, Б. Лингвистични аспекти на компютърно опосредстваната комуникация (по материали от форумите в bg-mamma). URL: <https://www.researchgate.net/publication/322738868/2015/> (дата на достъп 2.08.2024 г.)
27. Brown, P., Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Use // Cambridge University Press., 1987.
28. Coler-Costa, R.; Lafarga-Ostariz, P.; Mauri-Medrano, M.; Moreno-Guerrero, A. Netiquette: ethic, education and behavior on internet - a systematic literature review // International Journal of Environmental Research and Public Health, 18 (3), 1212, 2021.
29. Crystal, D. Language and Internet // Cambridge University Press, 2001.
30. Duskaeva, L. Speech Etiquette in Online Communities: Medialinguistics Analysis // Russian Journal of Linguistics. Vol.24, №1, 2020. p. 56–79.

31. Heitmayer, M., Schimmelpennig, R. Netiquette as Digital Social Norms // International Journal of Human-Computer Interaction, 2023.

32. Lakoff, R. The logic of Politenes; or Minding Your P's and Q's. // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chikago Linguistic Society, Chikago, 1973. P. 292–305. URL: https://www.academia.edu/53334306/Linguistics_of_a_New_Language_Consciousness_and_Information_Technology (дата на достъп 15.07.2024 г.)

REFERENCES

1. Aleksandrova, S. Izrazyavane na uchtivost v balgarskoto rechevo obshtuvane. Shumen, 2022. 198 s.

2. Atanasov, P. Sotsialni mrezhi i organizatsii. Konflikti i krizi // Novata ideya na obrazovaniето, t.1, Burgas: UI BSU, 2016. S. 446–453.

3. Budeva, S. Za „tamnata“ strana na sotsialnite mrezhi // Psihologicheski izsledvania, kn. 2, Sofia: „Prof. M. Drinov“, 2011. S. 231–238.

4. Burov, S. Kognitivniyat faktor za gramaticheskite izmenenia // Balgarski ezik / Prilozhenie, 2021. S. 30–49.

5. Butorina E. A pogovorit? Internet kak lingvisticheskiy fenomen. URL: <https://gramota.ru/journal/stati/pravila-i-normy/a-pogovorit-internet-kak-lingvisticheskiy-fenomen/1999/> (data na dostap 2.08.2024 g.).

6. Georgieva, G. Chovekat vav virtualnata obshtnost // Medialog, br.4, 2018. URL: www.medialog-bg.com (data na dostap 28.07.2024 g.).

7. Grozeva, M. Ezikat v internet // Sofia: LTs Romel, 2011.

8. Grozeva, M. Otnovo za ezika v internet // Proglas, t.26, br.2. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2017. S. 202–209.

9. Dzhonova, M. i kol. Pozdravite v ustnata rech. // Balgarska rech. g. XX, kn. 1. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2014. S. 22–28.

10. Evseeva, I. V. Vyiprosyi netiketa: obraschenie na „tyi“ i „vyi“ v internet-seti // Vestnik KemGU, #4 (52), t. 3. Kemerovo – izdanie, 2012. S. 179–183.

11. Efremov V. A. Rehevaya agressiya v internet-diskurse: sluchay gruppyi «Buceta rosa» // Language and Power in Discourses of Conflict. Hrsg. M. Scharlaj, Berlin u.a. Peter Lang, 2020. S. 203–230.

12. Yonova, V. S. Lingvistika novogo yazykovogo soznaniya i informatsionnyih tehnologiy // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvenogo universiteta, ser.2, Yazyikoznaniya, 2016. S. 6–15.

13. Kirova, L. Virtualnite obshtnosti i kompyutarno oposredstvanata komunikatsia dnes. Sotsialnite mrezhi // Retorika i komunikatsii, br. 9, 2013. URL: <http://rhetoric.bg> (data na dostap 02.08.2024 g.)

14. Kotsev, R. Za vidovete internet forumi po sadarzhanie // Proglas, t.26,

kn.2, Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2017. S. 216–226.

15. Kotsev, R. Za edin sluchay na sintaktichna minimizatsia v internet komunikatsiyata // *Ezik sveshten. Yubileen sbornik po sluchay 70-godishninata na prof. d-r P. Radeva*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2017. S. 116–126.

16. Kotsev, R. Oshte vednazh za asimetriyata v asinhronnata internet komunikatsia // *Godishnik na Shumenskia universitet "Episkop Konstantin Preslavski"*. Fakultet po humanitarni nauki, №1, 2017. S. 143–155.

17. Krongauz, M. Russkiy yazyk na grani nervogo sryiva. // Moskva: Znak: Yazyki slavyanskikh kultur. Moskva, 2007, 232 S.

18. Mangacheva, I. Dialogichnoto edinstvo podkana – otgovor (varhu material ot portugalski ezik). Sofia: Iztok-Zapad, 2012. 237 s.

19. Maneva, M. Sravnitelen analiz na novite i traditsionnite medii // *Godishnik na BSU, №1, t. XXXVI*. Burgas: UI BSU, 2017. S. 213–229.

20. Minchuk, I. I. Netiket virtualnogo soobschestva: formulyi privetstviya v polikulturnoy srede // *Slavyanskiy mir i natsionalnaya rechevaya kultura v sovremennoy kommunikatsii*. Grodno: GrGu im. Yal Kupalyi, 2018. S. 148–152.

21. Nikolova, D. Strukturnyie osobennosti IT-leksiki ryadovogo polzovatelya v russkom i bolgarskom yazykakh. // *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“*, t. II. Sofia: „Prof. Marin Drinov“, 2021. s. 181–190.

22. Pavlova, Il. Mehanizmi na vliyanie v sotsialnite mrezi // *Retorika i komunikatsii*, br.42, 2020, s. 102–115.

23. Pavlova, N. Zdravey! Kak si, priyatelyu? Recheviyat akt na pozdrava v balgarskia ezik // *Balgarska rech. g. XX*, kn. 1. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2014. S. 9–21.

24. Peycheva L. Dobre doshli v Kiberia. Zapiski ot digitalnia teren // (sast. A. Ilieva, L. Gergova, L. Peycheva, Sv. Kazalarska) /Sofia: Institut za etnologia i folkloristika s Etnografski muzey – BAN, 2014.

25. Pehlivanova, P. Burov, S. Mezhdu pismenata i ustnata komunikatsia (Nablyudenia varhu ezika vav forumite na internet) // *Problemi na ustnata komunikatsia*, t.8. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2010. S. 41–51.

26. Todorova, B. Lingvistichni aspekti na kompyutarno oposredstvanata komunikatsia (po materiali ot forumite v bg-mamma). URL: <https://www.researchgate.net/publication/322738868/2015/> (data na dostap 2.08.2024 g.)

27. Brown, P., Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Use // Cambridge University Press., 1987.

28. Coler-Costa, R.; Lafarga-Ostariz, P.; Mauri-Medrano, M.; Moreno-Guerrero, A. Netiquette: ethic, education and behavior on internet - a

systematic literature review // International Journal of Environmental Research and Public Health, 18 (3), 1212, 2021.

29. Crystal, D. Language and Internet // Cambridge University Press, 2001.

30. Duskaeva, L. Speech Etiquette in Online Communities: Medialinguistics Analysis // Russian Journal of Linguistics. Vol.24, №1, 2020. p. 56–79.

31. Heitmayer, M., Schimmelpennig, R. Netiquette as Digital Social Norms // International Journal of Human-Computer Interaction, 2023.

32. Lakoff, R. The logic of Politeness; or Minding Your P's and Q's. // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Chicago, 1973. P. 292–305.

URL:https://www.academia.edu/53334306/Linguistics_of_a_New_Language_Consciousness_and_Information_Technology (data na dostap 15.07.2024 g.)

Стефка Недялкова Александрова

главен асистент, доктор по филология,

Шуменски университет „Епископа Константин Преславски“

гр. Шумен, България

st.aleksandrova@shu.bg

Рецензия на книгата на: Стефка Петкова-Калева
„Феноменология на празното в езика и речта (върху материал от българския и руския език). Избрани трудове“. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2024. 177 с. ISBN 978-619-201-790-3 (print), ISBN 978-619-201-791-0 (online)

DOI: <https://doi.org/10.46687/ZSJX3294>

Знаковата същност на езика, функционирането му като семиотична система и средство за общуване са основополагащи постулати на съвременните науки за езика – лингвистиката и лингвесемиотиката. Фундаменталната им природа обуславя интереса към езиковите знакове, „конкретните същности“, основните езикови единици, според основоположника на съвременната лингвистика Фердинанд дьо Сосюр (Курс по обща лингвистика, Наука и изкуство, 1992 (1916), в тяхното единство от понятие и акустичен образ/“идея, съдържание и звуков образ“, означаемо и означаващо, план на изразяване и план на съдържание, функционирането им в езика и речта, реализацията на определен прагматичен потенциал в комуникацията. В тази обширна езиковедска палитра, която се обогатява през годините с многобройни научни трудове, разнообразни насоки на изследване и формулиране на теоретични концепции, се откроява феномен, който поразява със своята специфичност: нулевият езиков знак, „празният знак“, определян още като „душа, лишена от тяло“ (Бодуен

де Куртене, 1963, 312), също толкова важен поради своята функционална значимост за лингвистиката и общата семиотика, както и „материалните“, „веществени“, езикови знаци, но и изключително труден за изследване заради „сложните и причудливи съотношения между двете преплитащи се понятия – знак и нула“ (Якобсон, 1985), а и заради специфичния набор от нулеви знаци в зависимост от типологичната специфика, граматичен строй и лексикална система на всеки език.

Предвид всичко казано дотук, посветеният на знаците на „празното“ в езиковата система и прототипните им разновидности в речевото общуване в българския и руския език монографичен труд на доц. Стефка Петкова- Калева се отличава с изключителна концептуална дълбочина и мащабност.

Монографията съдържа 4 глави, в които логично и аргументирано въз основа на богата теоретична база и подбран емпиричен езиков материал авторката разкрива езиковата и речевата същност на нулевите езикови знаци, техните проекции в структурата на българския и руския език, комуникативната им значимост и прагматичен потенциал (глава 1). Изследвана е комуникативната същност на паузата в речевото общуване, нейните варианти и непрототипни словесни репрезентанти (в глава 2), както и комуникативният феномен мълчание, който се разглежда като обиграване на двете страни, изграждащи езиковия знак – значението и формата. Направена е разлика между феноменологията на мълчанието, тишината и неговоренето. Представени са прототипните разновидности на мълчанието като специфичен речев акт в междуличностната и социалната комуникация и по-специално проявленията на ритуалното мълчание като лингвокултурен феномен в българския и руския език, отбелязани са ролята на евфемизацията, неискрения и табуиран дискурс (глава 3 и 4). Библиографията на труда включва над 200 заглавия.

Приносният характер на книгата може да бъде определен в теоретичен /фундаментално-научен/ и в практико-приложен аспект.

Сред основните приноси бих посочила следните:

– Изграден е действащ модел на изследване на феномена „нулев знак“ в българския и руския език, включващ всички езикови нива: фонология, граматика /морфология и синтаксис/, семантика, т.е. системното езиково знание. Сложността на изградения модел се допълва от семиотичния подход на автора към „знака в знакова функция“, т.е. към формата, значението и функцията на самия знак, включен в семиозиса (общуването), което допълва представения модел с функционално значимите комуникативни и културни измерения и като цяло допринася за ценността на монографията като задълбочен и мащабен научен труд;

– Открити са и са анализирани десетки езикови и речеви употреби, посочени са прототипните словесни репрезентанти на комуникативните феномени, свързани с „празното“ в българския и руския език, което прави изследването достоверно и интересно;

– Проведени са сравнителни паралели на различната функционална значимост на нулевите знаци в българския и руския език, които са изключително ценни както в теоретичен аспект за развитието на българската русистика, така и в приложен - при преподаването и изучаването на съответния език като чужд;

– Някои от насоките на анализа са само набелязани, но и в недовършения си вид те са важна част от цялостната концепция и със сигурност ще послужат като стимул за нови научни изследвания и ще бъдат надградени от нови автори;

– Аналитичният подход при формирането на теоретичната основа на изследването и изключително богатата библиография са ценен принос за всеки следващ

научен труд със сходна тематика, а също биха послужили за съставяне на лекционни курсове, магистърски програми, учебници и учебни помагала;

Представените кратко основни приносни моменти характеризират рецензираните изследвания като забележителен научен труд, блестящо реализирана сложна изследователска концепция, достоверно и полезно научно знание.

Със загубата на доц. Стефка Петкова-Калева българската наука загуби вдъхновен и задълбочен изследовател, а всички ние – добър и обичан приятел и колега. Отпечатването на сборника ще запази изключителния ѝ труд и светлото ѝ име в науката.

Изказвам истинското си възхищение на колегите от Шуменския университет за редакцията и подготовката на ръкописа на сборника за печат. Благодарна съм за възможността да напиша тази рецензия и още веднъж да се докосна до прецизността на доц. Стефка Петкова-Калева като автор и да си спомня добросъщността ѝ като човек.

Неля Иванова

Професор, доктор по филология
Университет "Проф. д-р Асен Златаров" – Бургас, България
nelya_ivanova@yahoo.com

Рецензия на книгата на: Стефка Петкова-Калева
„Феноменология на празното в езика и речта (върху материал от българския и руския език). Избрани трудове“. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2024. 177 с. ISBN 978-619-201-790-3 (print), ISBN 978-619-201-791-0 (online)

DOI: <https://doi.org/10.46687/BDRO2551>

Книга за мълчанието и празнотата, *„Мълчанието и неговите езикови проекции (върху материал от българския и руския език)“*.

Трудно е да се напише рецензия за една книга, която надживява своя автор. Една книга с написани и ненаписани редове за мълчанието и празнотата, пълни с послания. Една книга със силно авторско присъствие, недовършена, но интригуваща и сериозна. Една книга, в която талантливата изследователка Стефка Петкова-Калева споделя своите търсения и прозрения по темата за езиковите проекции на мълчанието и празнотата. За съжаление *post-mortem* ...

Рецензираната книга на Стефка Петкова-Калева *„Феноменология на празното в езика и речта (върху материал от българския и руския език)“* е своеобразна колекция, която включва монографията *„Мълчанието и неговите езикови проекции“*, както и четири статии, тематично свързани с нея. Тези приноси са резултат от дългогодишни проучвания на авторката, целящи извеждането и описанието на ипостасите на `празното` в руската и българската езикова картина на света. Същевременно те са естествено продължение на един по-ранен труд на авторката (монографията *„Концептът*

‘празнота’ в езиковото съзнание“, излязла през 2020 година), фокусиран върху „образите“ на празното в пространството и времето и техните езикови проекции в българското и руското езиково съзнание.

В този ред на мисли споменатите две книги, заедно със статиите, посветени на конкретни аспекти на изследваната проблематика, дават ясна представа за сложната природа на концепта ‘празнота’ и неговата лингвистична екстраполация в единици, маркиращи неговите ипостаси в пространството, времето, в комуникативната практика. Това мотивира и избора на заглавието на коментираната тук книга „Феноменология на празното в езика и речта“.

В монографичния труд, обособен като отделна част в рецензираната книга, мълчанието е интерпретирано като един от репрезентантите на концепта ‘празнота’ в езиковото съзнание. Разгледани са отношенията между тишината и мълчанието, речевата пауза и мълчанието, мълчанието и неговоренето. Открити са прототипните и непрототипните форми на мълчанието. При това в прототипен план мълчанието се разглежда като поведенчески акт, като симптом в рамките на интерперсоналното и социалното общуване и като елемент на ритуалната практика в българската и руската лингвокултурна традиция. Непрототипните форми на мълчанието се асоциират с феноменологията на неискрения дискурс: лъжата, премълчаването, ласкателството, а също така с евфемизацията на речта, недоизказаността и намека, кодираната реч, езиковата демагогия и др.

Коментираната монография предлага полезно и сериозно интердисциплинарно изследване. Незавършеността и фрагментарността на текста не омаловажават неговите качества. Фактът, че те са допуснати от съставителите на този своеобразен сборник, е напълно обясним със стремежа да се съхрани автентичността на авторите идеи. Тези

„празноти“ в текста дават възможност на читателя да реконструира сам липсващото.

В заключение бих обобщила, че книгата „Феноменология на празното в езика и речта (върху материал от българския и руския език)“ има несъмнено приносен характер както за теорията при създаването на лингвистични модели в областта на когнитивната лингвистика и лингвокултурологията, така и за преподавателската практика.

Велка Попова

Професор, доктор по филология

Шуменски университет

„Епископ константин Преславски“ – Шумен,

България

v.popova@shu.bg

IN MEMORIAM

ЦЕНКА АТАНАСОВА МИТЕВА (1944–2023)

Тя беше отдадена изцяло на професията и на семейството си. С много обич и уважение предаваше своите знания и опит на учениците и студентите си. И получаваше същото от тях. Тя безкрайно обичаше децата и съпруга си. Ценеше и уважаваше колегите си. В продължение на 30 години участваше активно в образователния и научно-творческия живот на катедрата по руски език на Шуменския университет.

Нейната преданост към професията и обич към семейството и колегите никога няма да бъдат забравени. Тя остави неизгасима светлина сред нас със своята доброта, скромност и трудолюбие. Нейният принос към образованието и науката ще бъдат вечно помени. Трудно намираме думи в моменти като този, но нека се заредим със сила от спомените и уважението към нейната творческа, отдадена на руския език, работа и живот.

Без съмнение, гл. ас. Ценка Митева остави дълбока следа в сърцата на всички ни, които я познаваха и работиха с нея. Нейните 30 години активно участие в образованието и научната област в Шуменския университет несъмнено са оставили следа и са вдъхновение за мнозина настоящи преподаватели в катедра "Руски език" на ШУ "Епископ Константин Преславски". Нека нейният принос към руската филология и образованието като цяло вечно да сияе като светилник за нас.

Поклон пред нейната доброта, скромност и трудолюбие!

Главен асистент Ценка Митева е родена е на 01.10.1944 г. в гр. Опака, обл. Търговище. Учила е в гимназия "Христо Ботев" – гр. Попово. През 1967 г. завършва специалност Руска филология с втора специалност Българска филология във Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий".

Започва професионалния си път като учител в с. Сваленик, обл. Русе. От 1969 г. работи във В. Търново, отначало по заместване в различни училища, а от 1970 до есента на 1973 г. - на редовно учителско място в Езикова гимназия „Асен Златаров” – Велико Търново. През м. октомври 1973 г. се явява на конкурс и е назначена като асистент в катедрата по руски език на Шуменския университет „Еп. Константин Преславски”. Преподава почти всички аспекти на практическия курс по руски език: граматика, лексика, фонетика, писмена реч. За методическото и научно-творческото ѝ израстване спомагат квалификационните курсове, в които участва – в ЦИПКУ „Т. Самодумов” – София (1972), в Подготвителния факултет на МГУ „М. В. Ломоносов” (1976, 1978, 1982), в Карловия университет – Прага (1991), както и обмяната на опит в педагогическите институти в Брянск, Киев и Талин.

По време на работата си в Шуменския университет (1973–2001) последователно заема академичните длъжности асистент, старши асистент, главен асистент. Многократно е курсов ръководител на студенти от специалностите Руска филология и Български език и руски език, като ги подпомага в тяхната учебна и професионална подготовка.

Успоредно с преподавателската си работа подготвя самостоятелно или в авторски колектив редица учебни помагала, участва в научни конференции, в сборници на катедрата по руски език, в сп. „Болгарская русистика”.

ПУБЛИКАЦИИ

Учебници и учебни помагала:

Митева Ц. Тестове по руски език за кандидат-студенти. Изд-во на ВПИ «Константин Преславски». Шумен, 1994 г., 144 с. (в съавторство с Ст. Калева, Й. Стефанова).

Митева Ц. Грамматика русского языка в образцах и справочных перечнях. Морфология. Шумен, 1996, 222 с. (в съавторство с Дамян Митев). Второ допълнено издание: Шумен, 2000, 256 с.

Митева Ц. Сборник упражнений по практической грамматике русского языка (Морфология). ШУ „Константин Преславски”, Шумен, 1996 г., 283 с.

Митева Ц. Руски език, ч. II (за специалност Национална сигурност). Унив. изд-во “Еп. Константин Преславски”. Шумен, 2005 г., 267 с. (в съавторство с Дамян Митев).

Митева Ц. Практикум по русской орфографии. Шумен: Унив. изд-во “Еп. Константин Преславски”, 2005 г., 226 с. (в съавторство с Дамян Митев).

Митева Ц. Руски език. Сборник примерни тестове за кандидат-студентски изпит. Унив. изд-во “Еп. Константин Преславски”. Шумен, 2006 г., 211 с. (в съавторство с Е. Стоянова, М. Демирова и др.).

Митева Ц. Русский язык. Общий практический курс. Часть I (Практическая фонетика, тексты для чтения, грамматика). Изд-во „Веста”, Велико Тырново, 2007 г., 327 с.

Научни статии и доклади:

Митева Ц. Атрибутивные значения и способы их выражения в русском и болгарском языках. // Проблемы преподавания практического русского языка на русском отделении филологических факультетов болгарских вузов. Межвузовская научная конференция. Шумен, 1983, с. 12–15.

Митева Ц. Особенности семантики и строения существительных со значением орудия в русском и болгарском языках. // Болгарская русистика, 1985, № 6, с. 66–71.

Митева Ц. Устойчивые сочетания с существительными чувства, переживания в произведениях русской и советской художественной литературы и их перевод на болгарский язык. // Болгарская русистика, 1985, № 5, с. 85–90. (в съавторство с Дамян Митев).

Митева Ц. Словообразователни парадигми на съществителните имена със значение на чувство, преживяване в съвременния български език. // Вопросы современного состояния и исторического развития систем русского и болгарского языков. Юбилейный сборник научных докладов и сообщений кафедры русского языка ВПИ им. Константина Преславского. Шумен, 1994, с. 160–169. (в съавторство с Дамян Митев).

Митева Ц. Наименования ребенка в русском и болгарском языках. // Русский язык. Проблемы истории, теории и методики преподавания. Унив. изд-во “Еп. Константин Преславски”. Шумен, 2002, с. 102–114.

Колегиум и
Дамян Митев
доцент, доктор на филологическите науки,
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
г. Шумен, България
dmitev@abv.bg

СТЕФКА ЯНЧЕВА ПЕТКОВА-КАЛЕВА (1961–2023)

Академичната общност на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ искрено скърби по повод кончината на нашия колега и всеотдаен учител на поколения студенти-русисти. Катедрата по руски език в университета осиротя. Отиде си всеотдайният човек, блестящият учен, изключителният професионалист, обичащата и обичана, непрежалима доц. д-р Стефка Янчева Петкова-Калева. Тя отдаде повече от 35 години на своите студенти, колеги, на русистиката в България. Всеки, който я познава знае нейните енциклопедични знания, които тя щедро споделяше с колегите си. Даваше съвети, идеи, предлагаше помощта си винаги, когато можеше. Отдадена на професията, внимателна и грижовна към студентите, които тя поставяше на първо място, получаваше уважение и респект, обич и признателност от тях. Приоритет в работата ѝ беше образованието и възпитанието.

Доц. д-р Стефка Петкова-Калева е родена в град Нови пазар. Започва висшето си образование във Висшия педагогически институт в Шумен, а го завършва с отличие в Кубанския държавен университет, Краснодар, СССР. На 16 ноември 1988 г. е назначена за асистент по практически руски език на филолози във ВПИ. От 01.12.1992 г. е преназначена за старши асистент, а от 18.06.1997 г. – за главен асистент. На 02.10.2002 г. Висшата атестационна комисия ѝ присъжда образователната и научна степен „доктор“ за защитата на дисертационен труд на тема „Семантичната категория размерност и средствата за

нейната репрезентация в съвременния руски литературен език“. На 18.08.2008 г. Висшата атестационна комисия ѝ присъжда научното звание „доцент“ с научна специалност Славянски езици (Руски език – Теория на превода). Доц. Калева има богат управленчески опит. Била е ръководител на Катедрата по руски език (2012–2016 г.), заместник-декан на Факултета по хуманитарни науки по акредитацията и качеството на образованието и академичния състав (2008–2016 г.), заместник-ректор по акредитацията и качеството на образованието (2015–2023 г.) на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Специализирала е в Московския държавен университет и в Института за руски език „А. С. Пушкин“. Преподавала е в гр. Лодз, Полша.

Член е на Съюза на учените в България и на Дружеството на русистите в България, на Международната асоциация на преподавателите по руски език и литература.

Доц. Калева активно участва в научния живот на русистите по света. Участва в редица национални и международни научни прояви, член на организационния комитет на научни симпозиуми и конференции у нас и в чужбина. Член е на редколегията и рецензент на списанието *Folia Linguistica Rossica akademicheskoy serii Acta Universitatis Lodziensis* на Института по славистика на Университета в Лодз, Полша; на редакционния съвет на специализираното издание на Дружеството на русистите в България „*Болгарская русистика*“; член е на редколегията на научната поредица „*Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков*“, издавана от Катедрата по руски език към Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

Участва като ръководител и изследовател в научните проекти на катедрата. Инициатор, главна движеща сила и дългогодишен ръководител на проекти и конкурси, свързани с преводаческа дейност.

Доц. Калева е автор на монографии, повече от 70 статии, 12 учебника и учебни помагала. Прецизна и отдадена на работата си, учен с изяви интереси в областта на теорията на комуникацията, функционалната граматика, теорията на превода и когнитивната лингвистика, лингвокултурологията, лингвоконцептологията, политическия дискурс, лингводидактиката, чуждоезиковото обучение в контекста на европейската образователна политика и др. Разпознаваема като учен и професионалист в България и извън нея.

Доц. Калева е всеотдаен и изключително ерудиран човек, блестящ ум. Добър учител и приятел. Готова винаги на всеки да помогне, да съпреживее и да намери най-доброто решение за благо на всички. Много ще ни липсва...

През месец юни 2022 година катедрата по руски език разкри процедура на доц. Калева за присъждане на научното звание „професор“, каквото отдавна беше достойна да получи като изтъкнат учен, любим учител, уважаван колега. Коварната болест и съдбата отредиха друго...

През месец ноември бяха издадени избрани трудове на доц. Калева с названието „Феноменология на празното в езика и речта (върху материал от българския и руския език)“. За огромно съжаление доц. д-р Стефка Петкова-Калева не успя да завърши забележителното си дело. Хуманитарната наука не можа в пълнота да се наслади на оригиналните идеи на авторката.

Ние нейните колеги с признателност и обич направихме така, че делото и научните постижения на скъпата ни колега и приятелка да видят бял свят. Книгата обогатява филологическото знание, има значителен принос в областта на когнитивната лингвистика, функционалната граматика, прагматиката, превода, методиката на обучението.

Задълбоченото познаване на лингвистичните учения, умелото тълкуване и логичното свързване на интересните

явления на мълчанието и празнотата, изразени чрез езика по вербален и невербален начин, позволяват да изразим убедеността си в уникалността на този труд.

Вярвам, че делото на доц. Стефка Петкова-Калева ще бъде продължено, че колегите, за които тематиката на монографията е интересна и близка като научно знание, ще прочетат изследването и то ще им даде стимул за по-нататъшни научни търсения и постижения.

На 30 октомври 2024 година, в навечерието на Деня на народните будители, по предложение на катедрата по руски език Академичният съвет на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ присъди на доц. Стефка Калева почетното звание „Професор хонорис кауза“.

Делата ѝ, съветите ѝ, любовта, която отдаде на всички ни ще останат в нашите сърца!

Колегиум и
Ирена Петрова
Доцент, доктор по филология
Шуменски университет
„Епископ константин Преславски“ – Шумен,
България
irena.petrova@shu.bg